

BENTUK DAN ISI, WATAK DAN PERWATAKAN
DAN GAYA BAHASA DALAM PUISI
TRADISIONAL IBAN
TIMANG JALUNG

NGABONG ANAK KATOI

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS

2022

BENTUK DAN ISI, WATAK DAN PERWATAKAN DAN GAYA BAHASA DALAM
PUI SI TRADISIONAL IBAN
TIMANG JALUNG

NGABONG ANAK KATOI

DISERTASI DIKEMUKAKAN BAGI MEMENUHI SYARAT UNTUK
MEMPEROLEH IJAZAH SARJANA SASTERA
(MOD PENYELIDIKAN)

FAKULTI BAHASA DAN KOMUNIKASI
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS

2022

UPSI/IPS-3180 32
Pmd 00 m/s: 1/1

Sila tanda (✓)
Kertas Projek
Sarjana Penyelidikan
Sarjana Penyelidikan dan Kerja Kursus
Doktor Falsafah

✓

INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH

PERAKUAN KEASLIAN PENULISAN

Perakuan ini telah dibuat pada 17 (hari bulan) MEI (bulan) 2022

i. Perakuan pelajar:

Saya, NGAGAN ANAK KATOI M2014-2002415 FAKULTI BAHASA DAN KOMUNIKASI (SILA NYATAKAN NAMA PELAJAR, NO. MATRIK DAN FAKULTI) dengan ini mengaku bahawa disertasi/tesis yang bertajuk BENTUK DAN ISI WATAK DAN PERWATAKAN DAN GAYA BAHASA DALAM PUISI TRADISIONAL IBAN TIMANG JALUNG

adalah hasil kerja saya sendiri. Saya tidak memplagiat dan apa-apa penggunaan mana-mana hasil kerja yang mengandungi hak cipta telah dilakukan secara urusan yang wajar dan bagi maksud yang dibenarkan dan apa-apa petikan, ekstrak, rujukan atau pengeluaran semula daripada atau kepada mana-mana hasil kerja yang mengandungi hak cipta telah dinyatakan dengan se jelasnya dan secukupnya

Tandatangan pelajar

ii. Perakuan Penyelia:

Saya, PROFESOR Madya DR. CHEMALINE ANAK OSUP (NAMA PENYELIA) dengan ini mengesahkan bahawa hasil kerja pelajar yang bertajuk BENTUK DAN ISI WATAK DAN PERWATAKAN DAN GAYA BAHASA DALAM PUISI TRADISIONAL IBAN TIMANG JALUNG

(TAJUK) dihasilkan oleh pelajar seperti nama di atas, dan telah diserahkan kepada Institut Pengajian Siswazah bagi memenuhi sebahagian/sepenuhnya syarat untuk memperoleh Ijazah SARJANA SASTRA (SILA NYATAKAN NAMA IJAZAH).

16/8/2022

Tarikh

Tandatangan Penyelia

(PROF. Madya DR. HJ. MOHD RASHID MD IDRIS)
Pensyarah Kanan
Jabatan Bahasa dan Kesusasteraan Melayu
Fakulti Bahasa dan Komunikasi
Universiti Pendidikan Sultan Idris

UPSI/PS-380.31
Pind.: 01 m/s: 1/1
**INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH /
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES**
**BORANG PENGESAHAN PENYERAHAN TESIS/DISERTASI/LAPORAN KERTAS PROJEK
DECLARATION OF THESIS/DISSERTATION/PROJECT PAPER FORM**

Tajuk / Title: BENTUK DAN ISI, WATAK DAN PERWATAKAN DAN
GAYA BAHASA DALAM PUCUK TRADISIONAL IBAN TIMANG JALING

No. Matrik / Matric's No.: MRD142002415

Saya / I: NORRONG ANNA KATEL

(Nama pelajar / Student's Name)

mengaku membenarkan Tesis/Disertasi/Laporan Kertas Projek (Kedoktoran/Sarjana)* ini disimpan di Universiti Pendidikan Sultan Idris (Perpustakaan Tuanku Bainun) dengan syarat-syarat kegunaan seperti berikut:-

acknowledged that Universiti Pendidikan Sultan Idris (Tuanku Bainun Library) reserves the right as follows:-

1. Tesis/Disertasi/Laporan Kertas Projek ini adalah hak milik UPSI.
The thesis is the property of Universiti Pendidikan Sultan Idris
2. Perpustakaan Tuanku Bainun dibenarkan membuat salinan untuk tujuan rujukan dan penyelidikan.
Tuanku Bainun Library has the right to make copies for the purpose of reference and research
3. Perpustakaan dibenarkan membuat salinan Tesis/Disertasi ini sebagai bahan pertukaran antara Institusi Pengajian Tinggi
The Library has the right to make copies of the thesis for academic exchange
4. Sila tandakan (✓) bagi pilihan kategori di bawah / Please tick (✓) for category below:-

☐ **SULITI/CONFIDENTIAL**

Mengandungi maklumat yang berdarjah keselamatan atau kepentingan Malaysia seperti yang termaktub dalam Akta Rahsia Rasmi 1972 / Contains confidential information under the Official Secret Act 1972

☐ **TERHAD/RESTRICTED**

Mengandungi maklumat terhad yang telah ditentukan oleh organisasi/badan di mana penyelidikan ini dijalankan / Contains restricted information as specified by the organization where research was done

☒ **TIDAK TERHAD / OPEN ACCESS**

(Tandatangan Pelajar / Signature)

(Tandatangan Penyelia / Signature of Supervisor)
& (Nama & Cop Rasmi / Name & Official Stamp)

Tarikh: 13/6/2022

16/8/2022
PROF. MARYADR. HJ. MOHD RASHID MD IDRIS)

Pensyarah Kanan
Jabatan Bahasa dan Kesusasteraan Melayu
Universiti Pendidikan Sultan Idris

Notes: If the thesis is CONFIDENTIAL or RESTRICTED, please attach with the letter from the organization with period and reasons for confidentiality or restriction

PENGHARGAAN

Setinggi-tinggi ucapan terima kasih dan sejuta penghargaan ditujukan kepada Profesor Madya Dr. Chemaline Anak Usop selaku penyelia yang telah banyak membimbing sepanjang melaksanakan kajian ini. Beliau juga telah banyak memberi dorongan dan kata-kata semangat kepada saya untuk menyiapkan kajian ini. Terima kasih juga diucapkan kepada Lemambang Jantin Anak Bunyau yang telah sudi memberikan puisi *timang jalung* untuk ditranskripsikan dan memberi kesempatan kepada saya untuk menyertainya membuat persembahan dalam upacara *gawai antu*. Terima kasih juga diucapkan kepada Lemambang Garan Anak Bunyau, Ganda Anak Mula, Mamba Anak Barin yang telah memberi maklumat penting tentang puisi *timang jalung*. Selain itu, jutaan terima kasih kepada isteri saya Rosita Joseph Tarum yang sentiasa memberi sokongan untuk meneruskan kajian ini. Di samping itu, terima kasih juga diucapkan kepada tiga orang anak saya, Clarissa Enduyan, Rosalia Imboh dan Anathasia Mermaie. Akhir sekali, sekalung penghargaan dan sekalung budi buat semua yang terlibat di Fakulti Bahasa dan Komunikasi dan Pihak Universiti Pendidikan Sultan Idris.

ABSTRAK

Kajian ini bertujuan untuk menganalisis puisi tradisional masyarakat Iban *timang jalung* yang dinyanyikan oleh sekumpulan *lemambang* dalam upacara *gawai antu*. Objektif kajian ini ialah untuk melihat bentuk dan isi, menganalisis watak dan perwatakan serta menjelaskan unsur gaya bahasa yang digunakan dalam puisi *timang jalung*. Kajian ini memanfaatkan pendekatan kualitatif dengan menggunakan kerja lapangan dan kajian kepustakaan serta analisis kandungan. Sampel kajian ialah *lemambang* yang menyanyikan puisi *timang jalung* di daerah Betong dan Saratok yang menyanyikan puisi *timang jalung* dalam upacara *gawai antu*. Teori strukturalisme dan arketipal digunakan untuk menganalisis bentuk dan isi, watak dan perwatakan serta gaya bahasa. Dapatan kajian menunjukkan bahawa puisi *timang jalung* berbentuk naratif yang distrukturkan oleh baris, rangkap dan episod. Isinya pula ialah nyanyian keselamatan, bilik, *ruai*, peralatan roh orang mati, mangkuk, air tapai, orang mati dan *raja berani*. Ia memaparkan watak dan perwatakan *lemambang*, *raja berani*, *indu nyua*, air tapai, mangkuk, roh orang mati dan semangat burung. Puisi *timang jalung* menggunakan gaya bahasa asonansi, aliterasi, bahasa arkaik, bahasa figuratif, anafora, personifikasi, simile, hiperbola, metafora, perumpamaan dan simbol. Kesimpulannya, bentuk dan isi, watak dan perwatakan serta gaya bahasa puisi *timang jalung* diolah berdasarkan pengulangan suku kata pada akhir perkataan dalam baris dan di akhir baris dalam sesuatu rangkap. Pengulangan bunyi ini mempunyai kaitan dengan puisi *timang jalung* yang berbentuk lisan supaya mudah diingat oleh para *lemambang*. Implikasinya ialah kajian ini akan memberi pengetahuan tentang konvensi dan bentuk *timang jalung* yang merupakan puisi kesusasteraan tradisional. Pengetahuan tersebut dapat dijadikan sumber rujukan kepada para penulis untuk mencipta puisi moden yang berakar-umbikan tradisi untuk memperkembangkan bidang kesusasteraan Iban.

FORM AND CONTENT, CHARACTER AND CHARACTERIZATION AND LANGUAGE STYLE IN THE TRADITIONAL IBAN POETRY *TIMANG JALUNG*.

ABSTRACT

This study aims to analyze the traditional poetry of the Iban community's *timang jalung* sung by a group of *lemambang* during the *gawai antu* ceremony. The objective of this study is to understand the form and content, analyze the character and characterization, and explain the elements of language style used in *timang jalung* poetry. This study utilizes a qualitative approach by using field research and literature review as well as content analysis. Meanwhile, the sample of study focused on *lemambang* who sang *timang jalung* poems in Betong and Saratok districts at the *gawai antu* ceremony. Structuralism and archetypal theories are used to determine access to the form and content, character and characterization as well as language style. The findings of this study showed that *timang jalung* poetry is in the form of a narrative structured by lines, verses and episodes. The contents are songs about salvation, room, *ruai*, dead spirit equipment, bowl, *tapai*, dead people and *raja berani* songs. It features the character and personality of *lemambang*, *raja berani*, *indu nyua*, *tapai*, bowl, dead spirit and bird spirit characters. *Timang jalung's* poetry uses the style of assonance, alliteration, archaic language, figurative language, anaphora, personification, simile, hyperbole, metaphor, parable and symbol. In conclusion, the form and content, character and characterization as well as the language style of *timang jalung* poems were processed based on the repetition of syllables at the end of a sentence and the end of a line in a stanza. The repetition of the sound was linked to the poetry of *timang jalung*, which in hand in the oral form and stored in the memory of the *lemambang*. The implications from this study will provide knowledge about the conventions and forms of the *timang jalung* as a poetry of traditional literature. Moreover, the knowledge can be used as a source of reference for the writer to create modern poetry rooted in tradition and for developing the field of Iban literature.

KANDUNGAN

Muka Surat

PERAKUAN KEASLIAN PENULISAN	ii
PENGESAHAN PENYERAHAN DISERTASI	iii
PENGHARGAAN	iv
ABSTRAK	v
ABSTRACT	vi
KANDUNGAN	vii
SENARAI JADUAL	xvii
SENARAI RAJAH	xxiv
SENARAI SINGKATAN	xxv
SENARAI ISTILAH	xxvi
SENARAI LAMPIRAN	xxxv

BAB 1	PENDAHULUAN	
1.1	Pengenalan	1
1.2	Latar Belakang Kajian	1
1.2.1	Kosmologi Masyarakat Iban	7
1.2.2	Adat Kematian	11
1.2.3	Upacara <i>Gawai Antu</i>	13

1.2.4	<i>Leka Main</i>	23
1.2.5	<i>Lemambang</i>	25
1.3	Penyataan Masalah	31
1.4	Objektif Kajian	33
1.5	Soalan Kajian	33
1.6	Kepentingan Kajian	33
1.7	Batasan Kajian	34
1.8	Implikasi Kajian	35
1. 9	Definisi Operasional	36
1.9.1	Puisi Tradisional	36
1.9.2	<i>Timang Jalung</i>	37
1.9.3	Bentuk	37
1.9.4	<i>Isi</i>	37
1.9.5	Watak dan Perwatakan	37
1.9.6	Gaya Bahasa	38
1.9.7	Roh Orang Mati	38
1.9.8	Alam Kematian	39
1.9.9	<i>Semangat</i>	39
1.9.10	<i>Bunsu Burung</i>	39
1.9.11	<i>Raja Berani</i>	40
1.9.12	<i>Indu Nyua</i>	40
1.9.13	<i>Ranyai</i>	41
1.10	Kerangka Konseptual	41
1.11	Penutup	43

BAB 2 TINJAUAN LITERATUR

2.1	Pengenalan	45
2.2	Sorotan Literatur	46
2.2.1	Literatur Berkaitan Tempatan	47
2.2.2	Literatur Berkaitan Dalam Negara	67
2.2.3	Literatur Berkaitan Luar Negara	68
2.2.4	Literatur Kajian Tempatan	71
2.2.5	Literatur Kajian Luar Negara	98
2.3	Teori Strukturalisme	103
2.4	Teori Arketaip	104
2.5	Penutup	106

BAB 3**METADOLOGI**

3.1	Pengenalan	108
3.2	Reka Bentuk Kajian	109
3.3	Populasi dan Sampel	112
3.4	Kesahan dan Kebolehpercayaan	113
3.5	Etika Penyelidikan	115
3.6	Kaedah Pengumpulan Data	115
3.6.1	Pemerhatian	116
3.6.2	Temu Bual	118
3.7	Instrumen Kajian	120
3.7.1	Alat Perakam Video	121
3.7.2	Gambar Foto	121
3.7.3	Protokol Temu bual	121

3.7.4	Alat Perakam Audio	122
3.8	Prosedur Penganalisisan Data	122
3.9	Penutup	131

BAB 4 DAPATAN KAJIAN

4.1	Pengenalan	132
4.2	Bentuk Puisi <i>Timang Jalung</i>	133
4.2.1	Puisi Lisan	133
4.2.2	Baris	135
4.2.3	Rangkap	138
4.2.4	Episod	141
4.2.5	Paralelisme	148
4.2.5.1	Paralelisme Berdasarkan Rangkap	148
4.2.5.2	Paralelisme Berdasarkan Baris	150
4.2.6	Pengulangan	152
4.2.6.1	Pengulangan Baris	152
4.2.6.2	Pengulangan Rangkap	152
4.3	Isi Puisi <i>Timang Jalung</i>	153
4.3.1	Nyanyian Pembukaan	154
4.3.2	Nyanyian Bilik	155
4.3.3	Nyanyian <i>Ruai</i>	156
4.3.4	Nyanyian Keselamatan	157
4.3.5	Nyanyian Peralatan Roh Orang Mati	158
4.3.6	Nyanyian Mangkuk	159
4.3.7	Nyanyian Air Tapai	160

4.3.8	Nyanyian Perjalanan Roh Orang Mati	165
4.3.9	Nyanyian <i>Raja Berani</i>	175
4.3.10	Nyanyian <i>Indu Nyua</i>	181
4.4	Watak dan Perwatakan	182
4.4.1	Watak <i>Lemambang</i>	183
4.4.2	Watak <i>Raja Berani</i>	186
4.4.3	Watak <i>Indu Nyua</i>	188
4.4.4	Watak Air Tapai	189
4.4.5	Watak Mangkuk	192
4.4.6	Watak Roh Orang Mati	193
4.4.7	Watak <i>Bunsu Burung</i>	194
4.5	Gaya Bahasa	197
4.5.1	Unsur Bunyi	197
4.5.1.1	Asonansi	197
4.5.1.1.1	Pengulangan Bunyi Vokal	197
4.5.1.1.1.1	Pengulangan Bunyi Vokal <i>a</i>	198
4.5.1.1.1.2	Pengulangan Bunyi Vokal <i>i</i>	199
4.5.1.1.1.3	Pengulangan Bunyi Vokal <i>u</i>	199
4.5.1.1.2	Pengulangan Bunyi Vokal Hentian Glotis	200
4.5.1.1.2.1	Pengulangan Bunyi Vokal Hentian Glotis <i>aʔ</i>	200
4.5.1.1.2.2	Pengulangan Bunyi Vokal Hentian Glotis <i>iʔ</i>	201
4.5.1.1.2.3	Pengulangan Bunyi Vokal Hentian Glotis <i>uʔ</i>	202
4.5.1.1.3	Pengulangan Bunyi Diftong	202
4.5.1.1.3.1	Pengulangan Bunyi Diftong <i>ai</i>	203
4.5.1.1.3.2	Pengulangan Bunyi Diftong <i>au</i>	203

4.5.1.1.4	Pengulangan Bunyi Suku Kata Vokal+Konsonan	204
4.5.1.1.4.1	Pengulangan Bunyi Suku Kata Vokal <i>a</i> + Konsonan	204
4.5.1.1.4.1.1	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ah</i>	205
4.5.1.1.4.1.2	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ak</i>	206
4.5.1.1.4.1.3	Bunyi Vokal + Konsonan <i>al</i>	206
4.5.1.1.4.1.4	Bunyi Vokal + Konsonan <i>am</i>	207
4.5.1.1.4.1.5	Bunyi Vokal + Konsonan <i>an</i>	208
4.5.1.1.4.1.6	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ap</i>	208
4.5.1.1.4.1.7	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ar</i>	209
4.5.1.1.4.1.8	Bunyi Vokal + Konsonan <i>as</i>	210
4.5.1.1.4.1.9	Bunyi Vokal + Konsonan <i>at</i>	210
4.5.1.1.4.1.10	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ang</i>	211
4.5.1.1.4.2	Pengulangan Bunyi Suku Kata Vokal <i>i</i> + Konsonan	212
4.5.1.1.4.2.1	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ih</i>	212
4.5.1.1.4.2.2	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ik</i>	213
4.5.1.1.4.2.3	Bunyi Vokal + Konsonan <i>il</i>	214
4.5.1.1.4.2.4	Bunyi Vokal + Konsonan <i>in</i>	214
4.5.1.1.4.2.5	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ir</i>	215
4.5.1.1.4.2.6	Bunyi Vokal + Konsonan <i>it</i>	215
4.5.1.1.4.2.7	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ing</i>	216
4.5.1.1.4.3	Pengulangan Bunyi Suku Kata Vokal <i>u</i> +Konsonan	217
4.5.1.1.4.3.1	Bunyi Vokal + Konsonan <i>uh</i>	217
4.5.1.1.4.3.2	Bunyi Vokal + Konsonan <i>uk</i>	218
4.5.1.1.4.3.3	Bunyi Vokal + Konsonan <i>un</i>	219
4.5.1.1.4.3.4	Bunyi Vokal + Konsonan <i>us</i>	219

4.5.1.1.4.3.5	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ur</i>	220
4.5.1.1.4.3.6	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ut</i>	221
4.5.1.1.4.3.7	Bunyi Vokal + Konsonan <i>up</i>	221
4.5.1.1.4.3.8	Bunyi Vokal + Konsonan <i>ung</i>	222
4.5.1.1.5	Pola Pengulangan Bunyi Suku Kata	223
4.5.1.1.5.1	Pola Dua Berdekatan	223
4.5.1.1.5.2	Pola Tiga Berdekatan	224
4.5.1.1.5.3	Pola Dua Berpasangan	224
4.5.1.1.5.4	Pola Berselang-seli	225
4.5.1.1.5.5	Pola Bebas	225
4.5.1.2	Aliterasi	226
4.5.1.2.1	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>b</i>	226
4.5.1.2.2	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>d</i>	227
4.5.1.2.3	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>g</i>	228
4.5.1.2.4	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>k</i>	228
4.5.1.2.5	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>l</i>	229
4.5.1.2.6	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>m</i>	229
4.5.1.2.7	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>n</i>	230
4.5.1.2.8	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>p</i>	231
4.5.1.2.9	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>r</i>	231
4.5.1.2.10	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>s</i>	232
4.5.1.2.11	Pengulangan Bunyi Konsonan <i>t</i>	232
4.5.2	Bahasa Arkaik	233
4.5.3	Bahasa Figuratif	237
4.5.4	Anafora	237

4.5.5	Personifikasi	238
4.5.6	Simile	239
4.5.7	Hiperbola	242
4.5.8	Metafora	243
4.5.9	Perumpamaan	244
4.5.10	Simbol	248
4.5.10.1	Simbol Tumbuhan	248
4.5.10.2	Simbol Tengkorak Manusia	249
4.5.10.3	Simbol Binatang	249
4.5.10.4	Simbol Peralatan	250
4.6	Penutup	250

5.1	Pengenalan	252
5.2	Ringkasan Kajian	252
5.3	Perbincangan Dapatan Kajian	253
5.3.1.	Bentuk Puisi <i>Timang Jalung</i>	254
5.3.1.1	Kaedah Transkripsi	254
5.3.1.2	Baris	255
5.3.1.3	Rangkap	256
5.3.1.4	Episod	262
5.3.1.5	Paralelisme	267
5.3.1.6	Pengulangan	268
5.3.2	Isi Puisi <i>Timang Jalung</i>	268
5.3.2.1	Nyanyian Pembukaan	268

5.3.2.2	Nyanyian Bilik	269
5.3.2.3	Nyanyian <i>Ruai</i>	270
5.3.2.4	Nyanyian Keselamatan	271
5.3.2.5	Nyanyian Peralatan Roh Orang Mati	272
5.3.2.6	Nyanyian Mangkuk	273
5.3.2.7	Nyanyian Air Tapai	274
5.3.2.8	Nyanyian Perjalanan Roh Orang Mati	276
5.3.2.9	Nyanyian <i>Raja Berani</i>	279
5.3.2.10	Nyanyian <i>Indu Nyua</i>	282
5.3.2.11	Tema Hubungan Timbal Balik	283
5.3.2.12	Tema Kesantunan	284
5.3.2.13	Tema Keberanian	284
5.3.2.14	Tema Kepandaian Mencipta	285
5.3.3	Watak dan Perwatakan	286
5.3.3.1	Watak <i>Lemambang</i>	286
5.3.3.2	Watak <i>Raja Berani</i>	287
5.3.3.3	Watak <i>Indu Nyua</i>	287
5.3.3.4	Watak Air Tapai	288
5.3.3.5	Watak Mangkuk	289
5.3.3.6	Watak Roh Orang Mati	290
5.3.3.7	Watak <i>Bunsu Burung</i>	291
5.3.4	Gaya Bahasa	292
5.3.4.1	Unsur Bunyi Asonansi	292
5.3.4.2	Unsur Bunyi Aliterasi	296
5.3.4.3	Bahasa Figuratif	298

5.3.4.4	Bahasa Arkaik	300
5.3.4.5	Gaya Bahasa Simile	301
5.3.4.6	Simbol	301
5.3.5	Teori Strukturalisme	302
5.3.6	Teori Arketaip	305
5.5	Kesimpulan Kajian	307
5.6	Implikasi Kajian	310
5.7	Cadangan Kajian Lanjutan	314
5.8	Penutup	316

RUJUKAN	318
----------------	-----

LAMPIRAN	323
-----------------	-----

SENARAI JADUAL

No. Jadual		Muka Surat
1.1	Sempadan roh orang mati dengan dunia orang hidup dalam puisi <i>timbang jalung</i>	8
1.2	Pohon ' <i>ranyai</i> '	10
2.1	Contoh transkripsi teks puisi <i>timbang jalung</i> yang dilakukan oleh Sandin	48
2.2	Episod dalam puisi ' <i>timbang jalung</i> ' oleh Sandin	50
2.3	Contoh transkripsi teks puisi <i>timbang jalung</i> yang dibuat oleh Jantan dan Janang	54
2.4	Episod dalam teks puisi <i>timbang jalung</i> yang ditranskripsi oleh Jantan dan Janang	57
2.5	Contoh transkripsi teks puisi <i>timbang jalung</i> oleh Igai	62
2.6	Episod dalam puisi <i>timbang jalung</i> bahagian pertama, ' <i>lemambang</i> ' menyediakan diri untuk menyanyikan puisi	63
2.7	Episod dalam puisi <i>timbang jalung</i> bahagian kedua, melalui tempat roh orang mati	64
2.8	Episod dalam puisi <i>timbang jalung</i> bahagian kedua, melalui melalui wilayah hidupan	65
2.9	Episod dalam puisi <i>timbang jalung</i> bahagian ketiga, peristiwa yang berlaku di rumah panjang orang yang mengadakan upacara	65
2.10	Episod dalam puisi <i>sabak</i> oleh Sandin	72
2.11	Analisis unsur bunyi puisi <i>sabak</i> oleh Vinson Sutlive	78
2.12	Episod dalam puisi <i>pelian beserara bunga</i>	80

2.13	<i>Enteli main</i> atau bunyi rima akhir dan namanya	86
2.14	Contoh <i>enteli main</i> atau rima akhir suku kata <i>ai</i> yang dinamakan sebagai <i>lebu nagai</i>	87
2.15	Contoh <i>enteli main</i> atau rima akhir suku kata <i>am</i> dan an yang dinamakan sebagai <i>lebu ngidan</i>	88
2.16	Contoh <i>enteli main</i> atau rima akhir suku kata <i>i</i> yang dinamakan sebagai <i>lebu nangi</i>	89
2.17	Contoh rima akhir <i>ap</i> dan <i>at</i>	90
2.18	Contoh rima di hujung dan di awal dan tengah baris	90
2.19	Analisis rangkap yang dilakukan oleh Janang untuk menunjukkan rima	91
2.20	Contoh rima dalaman terdapat yang terdapat dalam baris puisi <i>pantun</i>	92
2.21	Contoh rima akhir bunyi <i>a</i> dalam suku kata akhir perkataan di akhir baris puisi <i>pantun</i>	93
2.22	Senarai <i>batang enteli</i> menurut Philip Langie	96
2.23	Contoh puisi <i>iambic pentameter</i> oleh William Shakespeare	100
3.1	Sistem pengekodan data kajian	126
4.1	Pembahagian peranan ahli kumpulan <i>lemambang</i> iaitu <i>pematak jalai</i> , <i>penyaut</i> dan <i>pengelembung</i>	134
4.2	Struktur baris puisi <i>timang jalung</i>	135
4.3	Contoh pengulangan suku kata di akhir perkataan dalam baris dan baris diakhiri oleh perkataan yang mengandungi suku kata <i>ang</i>	136
4.4	Contoh pengulangan suku kata di akhir perkataan dalam baris dan baris yang diakhiri oleh perkataan bukan suku kata <i>ang</i>	137
4.5	Dapatan kajian tentang bunyi suku kata yang diulang di akhir perkataan dalam sesuatu baris	138
4.6	Struktur rangkap puisi <i>timang jalung</i> iaitu pembukaan, isi, pengakhiran dan penutup	139

4.7	<i>Enteli</i> , pengakhiran rangkap dan skema rima akhir dalam rangkap	140
4.8	Dapatan kajian tentang <i>enteli</i> dan kekerapan penggunaannya	141
4.9	Pembukaan episod yang terdapat dalam puisi <i>timang jalung</i>	142
4.10	Penutup episod	145
4.11	Episod puisi <i>timang jalung</i>	146
4.12	Contoh paralelisme berdasarkan rangkap	149
4.13	Contoh paralelisme berdasarkan isi	150
4.14	Contoh paralelisme berdasarkan bilangan perkataan yang sama	150
4.15	Contoh paralelisme berdasarkan bilangan suku kata yang sama atau hampir sama	151
4.16	Contoh pengulangan baris dalam episod yang berbeza	152
4.17	Contoh pengulangan rangkap	153
4.18	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>a</i>	198
4.19	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>i</i>	199
4.20	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>u</i>	199
4.21	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>a?</i>	200
4.22	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>i?</i>	201
4.23	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>u?</i>	202
4.24	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ai</i>	203
4.25	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>au</i>	203
4.26	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ah</i>	205
4.27	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ak</i>	206
4.28	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>al</i>	207

4.29	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>am</i>	207
4.30	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>an</i>	208
4.31	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ap</i>	209
4.32	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ar</i>	209
4.33	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>as</i>	210
4.34	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>at</i>	211
4.35	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ang</i>	211
4.36	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ih</i>	213
4.37	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ik</i>	213
4.38	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>il</i>	214
4.39	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>in</i>	214
4.40	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ir</i>	215
4.41	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>it</i>	216
4.42	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ing</i>	216
4.43	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>uh</i>	217
4.44	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>uk</i>	218
4.45	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>un</i>	219
4.46	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>us</i>	220
4.47	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ur</i>	220
4.48	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ut</i>	221
4.49	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>up</i>	222
4.50	Contoh pengulangan bunyi suku kata <i>ung</i>	222
4.51	Contoh pola pengulangan suku kata dua berdekatan	223
4.52	Contoh pola pengulangan suku kata tiga berdekatan	224
4.53	Contoh pola pengulangan suku kata dua berpasangan	224

4.54	Contoh pola pengulangan suku kata dua berselang seli	225
4.55	Contoh pola pengulangan suku kata bebas	226
4.56	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>b</i>	227
4.57	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>d</i>	227
4.58	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>g</i>	228
4.59	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>k</i>	228
4.60	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>l</i>	229
4.61	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>m</i>	230
4.62	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>n</i>	230
4.63	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>p</i>	231
4.64	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>r</i>	231
4.65	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>s</i>	232
4.66	Contoh pengulangan bunyi konsonan <i>t</i>	233
4.67	Penggunaan bahasa arkaik	233
4.68	Contoh gaya bahasa anafora	238
4.69	Contoh gaya bahasa personifikasi	238
4.70	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>baka</i>	239
4.71	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>bakaka</i>	240
4.72	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>tak baka</i>	240
4.73	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>sekali-kali baka</i>	241
4.74	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>sebaka</i>	241

4.75	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>nunda</i>	242
4.76	Contoh gaya bahasa simile yang menggunakan perkataan <i>indah-indah enda</i>	242
4.77	Contoh gaya bahasa hiperbola	243
4.78	Contoh gaya bahasa metafora	243
4.79	Perumpamaan untuk <i>raja berani</i>	245
4.80	Perumpamaan untuk <i>indu nyua</i>	246
4.81	Perumpamaan untuk air tapai	247
4.82	Perumpamaan untuk mangkuk	247
5.1	Analisis bunyi dalam baris dan rima akhir puisi <i>timang jalung</i>	257
5.2	Persamaan bunyi <i>am</i> dengan <i>an</i> , <i>at</i> dengan <i>ap</i> , <i>un</i> dan <i>um</i> , <i>up</i> dengan <i>ut</i> serta bunyi <i>il</i> dengan <i>ir</i> dalam baris	259
5.3	Bunyi suku kata <i>am</i> dan <i>an</i> sebagai rima akhir	259
5.4	<i>Enteli</i> mengikut dapatan kajian dan nama <i>enteli</i> mengikut Sather dan Philip Langie	260
5.5	Contoh penggunaan nama panggilan dalam rangkap	261
5.6	Rangkap puisi <i>timang jalung</i> yang menyatakan raja berani layak minum air tapai nyanyian	275
5.7	<i>Lemambang meneutralkan</i> air tapai yang dikatakan boleh membawa kecelakaan kepada <i>raja berani</i> yang meminumnya	276
5.8	Pengulangan bunyi dalam baris dalam puisi <i>timang jalung</i> yang ditranskripsi oleh Sandin	292
5.9	Pengulangan bunyi dalam baris dalam puisi <i>timang jalung</i> yang ditranskripsi oleh Jantan dan Janang	293
5.10	Pengulangan bunyi dalam baris dalam puisi <i>timang jalung</i> yang ditranskripsi oleh Philip Igai	294
5.11	Pengulangan bunyi dalam baris dalam puisi <i>pelian</i>	294

5.12	Pengulangan bunyi dalam baris dalam puisi <i>sabak</i> <i>yang ditranskripsi oleh Sandin</i>	295
5.13	Analisis bunyi konsonan	296

SENARAI RAJAH

No. Rajah		Muka Surat
1.1	Kerangka konseptual kajian	42
2.1	Salasilah watak roh orang mati dalam <i>Ripih Pengawa Gawai Antu</i> oleh Jantan Uambat dan Janang Ensiring.	56
3.1	Reka Bentuk Kajian	110
3.2	Kaedah Pengumpulan Data	116
3.3	Prosedur Penganalisan Data	123
3.4	Model Analisis Domain Spradley	129
4.1	Watak dalam Puisi <i>Timang Jalung</i>	182

SENARAI SINGKATAN

b	baris
B	Baris
BTK	Bentuk
E	Episod
G	Gambar
GB	Gaya Bahasa
I1	Informan 1
I2	Informan 2
I3	Informan 3
I4	Informan 4
R	Rangkap
TB	Temu bual
TranTJ	Transkripsi <i>Timang Jalung</i>
V	Video

SENARAI ISTILAH

- Air tapai* : Air yang diperbuat daripada nasi pulut.
- Anda Mara* : Dewa orang Iban.
- Antu Gerasi* : Hantu gergasi.
- Antu kelansat* : Hantu yang berjalan merayap.
- Babi bandam* : Babi hutan yang sangat besar.
- Baiya* : Peralatan seperti pakaian yang diberikan kepada orang yang meninggal dunia.
- Baiya pandang* : Pakaian roh orang mati. Dalam upacara *gawai antu*. Pakaian ini diletakkan di *ruai*.
- Baju buri* : Pakaian tradisional lelaki kaum Iban.
- Batu sirap gemalai* : Sejenis azimat.
- kampung* :
- Bedengah* : Telah membunuh musuh.
- Bedilang* : Dapur di ruai rumah panjang yang digunakan untuk menyalai tengkorak kepala manusia.
- Bejuluk* : Nama timangan atau nama julukan yang diberikan *lemambang* kepada manusia atau objek.
- Belia* : Alat yang digunakan untuk bertenun. Ia diperbuat daripada kayu keras.
- Bembai/* : Tumbuhan yang hidup di tebing sungai atau kawasan berpayau.
- Bemban* : Kulit batangnya boleh dianyam menjadi tikar, bakul dan lain-lain.
- Berayang* : Sejenis senjata.
- Bindang* : Sejenis palma yang umbutnya boleh dimakan.

- Buah embawang* : Sejenis buah.
- Buah melanjau* : Buah hutan yang seperti buah rambutan.
- Bunga belitung* : Sejenis bunga.
- Bunga beta* : Sejenis bunga.
- Bunga ensarai* : Sejenis bunga.
- Bunga lawang* : Sejenis bunga.
- Bunsu* : Semangat.
- Bunsu antu* : Roh orang mati.
- Dandi* : Sejenis pokok yang liat. Dalam tradisi lisan pokok dandi di alam kematian mengeluarkan buah yang beracun dan hanya dapat ditebang oleh Keling.
- Engkala* : Sejenis buah.
- Enseluai* : Sejenis ikan yang kecil hidup di sungai yang jernih airnya.
- Ensulit* : Sejenis burung.
- Enteli* : Bunyi suku kata pada akhir perkataan di akhir baris.
- Entelian* : Rangkap, mengandungi dua atau lebih baris.
- Gadai* : Peralatan anyaman yang dianyam dari buluh seperti bakul.
- Gajah meram* : Gambar kepala gajah yang dibuat pada tiang yang besar dan tinggi dalam upacara *gawai burung*.
- Gansai* : Sejenis senjata.
- Garung* : Peralatan anyaman yang dianyam dari buluh kemudian diwarnakan dan dilekatkan helaian kertas. *Garung* ini dianyam dalam upacara *gawai antu* untuk diberikan kepada roh si mati dan dipercayai boleh bertukar menjadi tempayan di alam kematian.
- Gawai enchabuh arung* : Upacara untuk meraikan kejayaan membunuh musuh.

- Gendang rayah* : Sejenis rentak gendang yang dimainkan dalam ritual *gawai antu*, seperti dalam ritual membuat tapai. Sajian roh mesti disediakan apabila rentak gendang ini dimainkan.
- Genteran* : Episod. Ia terdiri daripada beberapa baris atau rangkap.
- Indai Bilai* : Nama roh orang mati.
- Indu takar indu gar* : Perempuan yang pandai menganyam dan bertenun.
- Informan* : Orang yang ada pengetahuan tentang *puisi timang jalung* dirujuk untuk memberi maklumat berkaitan.
- Invokasi* : Tujuan puisi lisan dinyanyikan bagi tujuan menjemput roh orang yang telah meninggal dunia.
- Isang* : Pucuk atau daun muda *biru'* (sejenis palma). Iya digunakan untuk menghiasi tengkorak manusia, perau perang, tombak dll.
- Isu* : Sejenis buah durian yang durinya panjang serta tajam. Isinya berwarna kemerahan atau kekuningan.
- Jaku Sabar* : Bahasa untuk menunjukkan hormat semasa memulakan nyanyian puisi *timang jalung*.
- Jegak* : Perangai orang laki-laki yang tidak menunjukkan budi bahasa.
- Keling* : Nama seorang laki-laki yang tampan dan berani. Dia dianggap kaum Iban sebagai dewa keberanian. Keling mendiami rumah panjang yang dinamakan Panggau Libau. Keling dipercayai boleh menolong seseorang menjadi berani dan boleh menjadi ketua rombongan perang (*pematak bala*). Isteri Keling ialah Kumang.
- Kemantan* : Sejenis buah.
- Kechala* : Bunga kantan.
- Kelampai* : Sejenis pokok.
- Kendawang* : Sejenis ular kecil, berwarna merah berselang-seli putih dan ujung ekornya merah.
- Kepapa* : Sejenis pokok.
- Kepustakaan* : Kaedah merujuk bahan primer dan sekunder yang berupa buku, jurnal, laporan penyelidikan dan lain-lain bahan terbitan sama ada melalui perpustakaan biasa atau digital.

- Kerajaie* : Sejenis paku pakis yang tumbuh di kawasan hulu sungai.
- Kuang kapung* : Sejenis burung.
- Kumang* : Nama seorang perempuan yang cantik yang mendiami rumah panjang yang dinamakan Gelong. Kumang mempunyai kebolehan menenun. Dia dianggap dewa oleh kaum Iban. Kumang dipercayai dapat memberi petunjuk kepada perempuan kaum Iban untuk menghasilkan tenunan.
- Kumpai* : Sejenis rumput yang tumbuh di tebing sungai di kawasan berlumpur. Batangnya menjalar dan boleh menutupi sungai yang kecil.
- Kundung* : Sejenis buah.
- Kurung semengat* : Alat yang digunakan untuk mengurungi semangat seperti tempayan.
- Labung* : Kain untuk digunakan untuk menutup kepala.
- Laja* : Nama seorang laki-laki yang mendiami Panggau Libau. Laja dianggap sebagai dewa keberanian oleh kaum Iban. Laja merupakan orang kanan Keling dan suami kepada Lulong.
- Langgir* : Sejenis buah hutan.
- Layu* : Sakit. Muka pucat dan tidak cergas. Diubati tidak sembuh.
- Lemambang* : Pelaku ritual yang menyanyikan puisi *timang jalung*. *Lemambang* menggunakan nama bandingan *Anak Bujang Lemambang Bunsu Reriga* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Katak), *Anak Bujang Lemambang Bunsu Kesui* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Burung), *Anak Bujang Lemambang Tepung Bulu* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Katak), *Anak Bujang Lemambang Bunsu Puan* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Kera), *Anak Bujang Lemambang Bunsu Tupai* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Tupai), *Anak Bujang Lemambang Bunsu Lung* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Cengekrik), *Anak Bujang Lemambang Sempidan Bangkut* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Ayam Hutan), *Anak Bujang Lemambang Bunsu Ensing* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Pekaka), *Anak Bujang Lemambang Bunsu Ingkat* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Kera) dan *Anak bujang Lemambang Bunsu Empeliau* (Anak Bujang Lemambang Bunsu Ungka).
- Lempaung* : Sejenis buah yang tumbuh pada batang. Buah nya berbentuk bulat dan rasanya masam.

- Letong Beru Limban* : Danau yang terdapat di alam kematian.
- Lukai* : Sejenis pokok yang kulitnya dikeringkan dan dibakar untuk menghalau nyamuk, hantu dll.
- Lulong* : Nama seorang perempuan dari Gelong. Lulong dianggap dewa oleh kaum Iban yang boleh menolong dalam menghasilkan *pua kumbu*. Suaminya ialah Laja.
- Manang* : Pawang.
- Manang Jara* : Nama pawang terdahulu.
- Mangkuk jalung* : Mangkuk yang digunakan *lemambang* untuk membawa air tapai.
- Mayam* : Sejenis pokok.
- Medang* : Sejenis pokok.
- Mengkenyang* : Sejenis bunga yang ditanam di huma.
- Menjaya Kaban Menani* : Nama pawang terdahulu.
- Menuang* : Sejenis pokok yang tumbuh yang berdaun lebar dan lurus batang tetapi kayunya lembik.
- Mudur* : Sejenis tumbuhan yang berbuah. Buahnya gatal.
- Nabau* : Ular sawa yang sangat besar.
- Nampuk* : Upacara bertapa.
- Nanga Beru Lipa* : Muara sungai yang terdapat di alam kematian.
- Nanga Sungai Lupa* : Sungai yang diseberangi oleh roh yang baru meninggal dunia menyebabkan ia lupa tentang ahli keluarga dan kawan-kawan yang masih hidup.
- Ngalu petara* : Atur cara menyambut kedatangan roh orang mati dalam upacara *gawai antu*.
- Ngayau* : Aktiviti mengayau.
- Ngeluai* : Sejenis celepa tembaga.

- Ngembun* : Proses menghasilkan *pua kumbu* di mana benang diletakkan di luar rumah selama lima hingga tujuh hari supaya terkena titisan embun. Ini akan menyebabkan benang lembut.
- Ngempas* : Pengakhiran baris atau baris terakhir sesuatu rangkap.
- Ngempi* : Upacara membuat air tapai dalam upacara *gawai antu*.
- Nyeli* : Sejenis bijirin yang ditanam di huma bukit.
- Orang Gelong* : Dewa yang mendiami tempat yang dinamakan Gelong. Tempat ini berdekatan dengan Panggau Libau. Orang Gelong menonjolkan kehebatan golongan perempuan.
- Orang Panggau* : Dewa yang mendiami tempat yang dinamakan Panggau Libau. Dipercayai Panggau Libau berada di lapis kosmos antara langit dan dunia ini. Orang Panggau mempunyai keberanian. Di antara nama Orang Panggau ialah Keling, Laja dan Simpurai.
- Padi amat* : Sejenis padi.
- Padi jentawang* : Sejenis padi.
- Padi nibung* : Sejenis padi.
- Padi puya* : Sejenis padi.
- Pana* : Nasi hitam (pulut) yang dimakan oleh orang yang tua dalam adat berkabung.
- Panduk* : Timbunan kayu yang dibakar di huma. Tapak tempat timbunan kayu dibakar kemudian dijadikan tempat menanam bunga, padi dan sayur-sayuran.
- Patah nyawa* : Intonasi atau rentak nyanyian puisi.
- Pelai* : Sejenis pokok.
- Pematak jalai* : Ketua kepada satu kumpulan *lemambang*. Ia berada di depan semasa kumpulannya membuat persembahan.
- Pendawan* : Sejenis senjata.
- Pengabang* : Para jemputan yang menghadiri upacara *gawai antu*.
- Pengelembung* : *Lemambang* yang menyanyikan chorus puisi *timang jalung*.
- Pengkaji* : Merujuk kepada pengkaji sendiri yang membuat penyelidikan untuk merungkaikan struktur puisi *timang jalung*.

- Pengirup Buluh* : Pelaku ritual yang meminum air tapai yang disimpan dalam buluh yang diletakkan dalam *garung*.
- Pensi* : Sejenis pokok.
- Penyaut* : *Lemambang* yang menyahut *pematak jalai*. Penyaut berada di belakang *pematak jalai* semasa membuat persembahan.
- Perahu berangai* : Perahu digunakan untuk mengayau.
- Perepisan* : Bahagian kepala yang berdekatan dengan telinga.
- Pelaku ritual : Orang yang mengerjakan sesuatu tugas dalam upacara *gawai antu*. Contohnya *lemambang*, *raja berani* dan *indu nyua*.
- Pua kumbu* : Kain tenunan kaum Iban. Ia diberi pelbagai nama contohnya, *selanggur bali menyeti ampang mensuga*, *selanggur bali menyeti ampang berinjan* dan *pua mata ampang belulai*.
- Pulut melanjan* : Sejenis pulut.
- Pun ramu* : Tiang yang pertama sekali didirikan semasa membuat rumah.
- Raga* : Bakul.
- Rajang* : Tumbuhan liar yang berdaun lebar dan panjang. Ia tumbuh menumpang di atas pokok lain.
- Ratai* : Batang buluh yang telah mati.
- Rembia* : Jembalang yang menghuni pokok tualang yang terdapat madu tebu.
- Ruai* : Bahagian rumah panjang tempat penghuni berkumpul.
- Ruding* : Sejenis alat muzik.
- Rugan* : Buluh yang dibelah pada bahagian ujung untuk menyimpan sajian roh dalam upacara *gawai antu*.
- Sabang* : Sejenis tumbuhan yang ditanam. Daunnya digunakan dalam upacara ritual kaum Iban.
- Seligi* : Sejenis senjata.
- Sengayan* : Sejenis burung liar yang hidup di tanah dalam hutan tebal. Ia hidup dalam kumpulan.

- Seregang* : Alat yang dibuat daripada buluh untuk meletakkan sajian roh.
- Sila isang* : Lembaran daun sejenis palma.
- simpai rangki* : Sejenis pakaian lelaki.
- Simpulang Gana* : Dewa yang menjaga hal-hal yang berkaitan dengan pertanian.
- Singalang Burung* : Dewa perang.
- Sirat* : Pakaian tradisional lelaki kaum Iban.
- Sirat sebelit* : Pakaian tradisional lelaki kaum Iban.
- Sirat sekengkang* : Pakaian tradisional lelaki kaum Iban.
- Tajau* : Tempayan.
- Tambak burung nendak* : Anak kayu yang diambil ketika mendengar bunyi burung murai.
- Tasak* : Sejenis kayu yang berkulit kasar dan mudah gugur. Ia tumbuh di tanah paya.
- Tedung bulan* : Sejenis ular tedung.
- Tedung tiang* : Sejenis ular tedung yang berwarna hitam yang sangat berbisa dan dapat menyemburkan racun kepada musuhnya.
- Tekalung* : Sejenis pokok yang kulitnya digunakan untuk digunakan untuk membuat baju tali, tikai dll.
- Temilah* : Alat untuk menyimpan panah sumpitan.
- Tempuan* : Bahagian di rumah panjang di antara bilik dan *ruai*.
- Tendai* : Bingkai yang memanjang pada alat tenunan.
- Tikar idas* : Sejenis tikar yang diperbuat daripada rotan dan kulit kayu.
- Tikar janit anyam* : Sejenis tikar.
- Tikar janit padat* : Sejenis tikar.
- Tikar keretas* : Sejenis tikar.
- Tikar sana jawa* : Nama motif anyaman pada tikar.

Tikar sapar rampu: Nama motif anyaman pada tikar.

Timau : Sejenis pokok yang tumbuh di tebing di hulu sungai. Buahnya bebulu dan bersayap menyerupai bintang.

Tuai Antu : Orang yang menjadi ketua upacara *gawai antu*. Seseorang itu menjadi *tuai antu* kerana roh ahli keluarga yang disempurnakannya adalah orang yang pertama meninggal selepas upacara *gawai antu* sebelumnya. *Tuai antu* hendak orang yang pertama dalam sesuatu atur cara. Contohnya *lemambang* yang menyanyikan puisi untuk *tuai antu* hendaklah keluar dahulu dari bilik, baharulah *lemambang* yang menyanyikan puisi untuk orang lain boleh keluar.

Tudung lung : Nama motif anyaman pada tikar.

Ubah : Sejenis pokok.

Ubat penabar burung : Sejenis azimat untuk menghindar alam yang dibawa oleh bunyi burung.

Unus : Pakaian tradisional yang diperbuat daripada paku pakis.

SENARAI LAMPIRAN

- A Gambar Pengkaji Turut Serta dalam Menyanyikan Persembahan Puisi *Timang Jalung*
- B Gambar Informan
- C Transkrip Teks Puisi *Timang Jalung* daripada Lemambang Jantin
- D Nota Lapangan - Pemerhatian Turut Serta
- E Protokol Temu Bual Bentuk Puisi *Timang Jalung*
- F Protokol Temubual Isi dan Watak dan Perwatakan Puisi *Timang Jalung*
- G Protokol Temubual Gaya Bahasa Puisi *Timang Jalung*
- H Protokol Temubual Penyanyi Korus
- I Transkrip Temu bual dengan Informan 1 dan Informan 2 (1)
- J Transkrip Temu bual dengan Informan 1 dan Informan 2 (2)
- K Transkrip Temu bual dengan Informan 3
- L Transkrip Temu bual dengan Informan 4
- M Senarai Video Persembahan Puisi *Timang Jalung*
- N Gambar pelaku ritual, peralatan roh orang mati, tempayan, mangkuk *jalung* dan air tapai

BAB 1

PENDAHULUAN

Bab ini membincangkan latar belakang kajian, pernyataan masalah, objektif kajian, soalan kajian, kepentingan kajian, batasan kajian, implikasi kajian, definisi operasional, kerangka konseptual dan penutup.

1.2 Latar belakang kajian

Perkataan ‘Iban’ dalam masyarakat Iban mempunyai banyak makna. Pertama, perkataan ‘Iban’ bermaksud manusia atau orang. Contohnya *nadai iban siku tinggal di rumah panjai sehari nya. Semua udah nurun ke umai* (tidak ada orang mendiami rumah

panjang pada hari tersebut. Semua sudah turun ke huma). Perkataan “Iban” digunakan untuk merujuk kepada orang biasa. Contohnya *semina kami ke manang aja tau meda enggau nangkap semengat, kita ke Iban enda tau* (hanya kami yang menjadi dukun sahaja dapat menangkap *semengat*, kamu yang *iban* tidak mampu). Istilah Iban juga digunakan untuk ‘orang Iban’ yang mendiami sesuatu tempat contohnya Iban Saribas merujuk kepada Iban yang mendiami tebing sungai Saribas, Iban Batang Rajang merujuk kepada Iban yang mendiami sungai Rajang dan Iban Undup merujuk kepada Iban yang mendiami sungai Undup. Masyarakat Iban dikenali sebagai *sea dayak* oleh Rajah James Brooke kerana mereka sering dilihat berada di lautan.

Masyarakat Iban mendiami rumah panjang yang terdiri daripada beberapa keluarga. Setiap keluarga mendiami satu unit bilik. Setiap keluarga pula diketuai oleh *tuai bilik* (ketua keluarga) yang kebiasaan daripada golongan lelaki. Ketua kepada semua penghuni dalam rumah panjang dinamakan *tuai rumah*. *Tuai rumah* biasanya dipilih daripada golongan tua yang berpengalaman dan berpengaruh. *Tuai rumah* bertanggungjawab menjaga ketenteraman penghuni dan menyelesaikan perselisihan antara penghuni rumah panjang. *Tuai rumah* juga memainkan peranan utama dalam upacara yang berkaitan dengan kepercayaan dan adat-istiadat contohnya majlis perkahwinan.

Bahagian rumah panjang ialah bilik, *tempuan* (galeri bawah), *ruai* (galeri tengah), *pantar*, (galeri atas), *sadau*, (tingkat atas) *tanju* (tempat jemuran) dan *pala tangga* (tangga utama). *Tempuan*, *ruai* dan *pantar* selalunya disebut sebagai *ruai* sahaja. Bilik pula terdiri daripada *bilik besai* (ruang tamu) dan dapur. *Bilik besai* meletakkan peralatan yang dibuat daripada tembikar seperti *tajau menaga*, *tajau rusa*,

tajau guchi dan tajau panding. Di samping tembikar turut dipamerkan ialah peralatan tembaga seperti *baku, lengguai, tabak*, peralatan gendang dan meriam. Peralatan tembikar dan tembaga ialah lambang kekayaan. Sementara *ruai* tempat berbual-bual, bermesyuarat, tempat upacara yang berkaitan dengan keagamaan. *Sadau* merupakan tempat untuk menyimpan padi, benih, alat-alat seperti bakul, tikar, bubu dan parang. *Tanju* pula tempat jemuran pakaian, padi dan peralatan. Di samping itu *tanju* juga merupakan tempat upacara ritual dilakukan seperti *gawai sandau hari*. *Pala tangga* pula merupakan tempat tetamu masuk dan jalan membawa mayat masuk dan keluar dari rumah panjang. Semasa upacara pengebumian, *alu* (antan) diletakkan di pintu masuk di *pala tangga* untuk mengelakkan roh-roh orang yang mati daripada memasuki rumah panjang. Dipercayai *alu* tersebut dilihat oleh roh orang mati seperti ular tedung (Sandin, 1968). Sebaliknya semasa upacara *gawai antu*, *pala tangga* merupakan jalan roh-roh orang mati masuk ke rumah panjang.

Rumah panjang dikelilingi oleh *payung rumah* (kawasan rumah). Tempat yang penting ialah halaman rumah. Halaman rumah merupakan tempat kanak-kanak bermain. Dalam upacara pula, ia merupakan tempat menyambut kedatangan tetamu, di mana upacara sajian roh (*miring*) dibuat untuk melindungi tetamu dan penduduk rumah panjang daripada ditimpa malapetaka. Di sini juga diletakkan *pentik penanya* (patung mistik) untuk mengelakkan spirit yang jahat daripada memasuki rumah panjang. Selepas kawasan rumah ialah ke *pendai* (sungai tempat mandi). *Pendai* ialah tempat mandi, ia juga merupakan tempat upacara ritual seperti upacara merendam beras semasa *gawai antu*.

Corak kepemimpinan masyarakat Iban berkait rapat dengan perpindahan dari satu tempat ke satu tempat. Satu-satu perpindahan melibatkan ketua (*tuai*) dan pengikut (*nembiak*). Apabila sudah berada di wilayah baru (*menua baru*) ketua yang mengetuai perpindahan dinamakan ketua wilayah (*tuai menua*). Di wilayah baru mereka membersihkan hutan untuk tujuan penanaman padi. Urusan penanaman padi ialah urusan bersama setiap penghuni rumah panjang. Pembersihan hutan mewujudkan hak untuk menggunakan tanah tersebut di masa akan datang (Sandin, 1994). Apabila pengikutnya berpecah, maka *tuai menua* membahagikan kawasan di wilayahnya. Peranan *tuai menua* menjaga keharmonian di antara pengikut dan melindungi wilayah mereka daripada dicerobohi oleh musuh.

Dari segi tradisi, kriteria pemimpin dalam masyarakat tradisional Iban ialah kejayaan memperoleh hasil pertanian iaitu hasil tuaian padi huma. Kriteria kedua ialah merupakan seorang perintis penerokaan hutan untuk penempatan baru. Ketiga ialah orang yang memiliki keberanian dan kebolehan melancarkan peperangan (*tau serang*) dan berjaya mendapatkan kepala musuh. Orang tersebut yang dinamakan sebagai *bujang berani* (pahlawan berani). *Bujang Berani* diberi nama gelaran (*ensumbar*) yang digunakan dalam upacara ritual. Contohnya *bujang berani* yang meminum air mangkuk (*ai jalung*) semasa upacara *gawai antu* yang bernama Uyut menggunakan nama gelaran “Dapur Besi” (*Bedilang Besi*) (Sandin, 1972). Ketiga-tiga kriteria ini menunjukkan status sosial, kuasa dan penghormatan seseorang ketua merupakan sesuatu yang datang daripada kebolehan dan pencapaian seseorang. *Bujang berani* mempunyai peranan dalam upacara *gawai antu* iaitu dalam acara *ngerandang jalai* dan meminum *ai jalung*. Semasa roh-roh orang mati pergi mengunjungi upacara, hanya roh *bujang berani* yang dapat mencantas buah *ranyai* di alam kematian. Buah tersebut dibawa oleh *bujang*

berani sebagai azimat yang boleh mendatangkan kesejahteraan kepada ahli keluarganya yang masih hidup.

Menurut Robert Pringle (2010) dalam sistem nilai tradisional masyarakat Iban, golongan lelaki yang mempunyai prestij yang tinggi ialah mereka yang telah mengikuti aktiviti ngayau dan membawa balik kepala musuh. Golongan perempuan pula mempunyai kemahiran menenun *pua kumbu* (kain) dengan menggunakan teknik ikat. Motif *pua kumbu* yang sangat tinggi nilainya ialah *lebur api*. Kekayaan material selalunya dalam bentuk harta pusaka sama ada pasu seramik dari China atau peralatan tembaga dari Brunei. Sistem nilai ini terkandung dalam puisi *timang jalung* yang dinyanyikan oleh *lemambang*. Contohnya pujian *lemambang* terhadap keberanian *raja berani* dan kebolehan *indu nyua* mencipta motif *pua kumbu*.

Masyarakat Iban tradisional mengamalkan kepercayaan animisme. Mereka mempercayai hidupan, tumbuhan dan unsur-unsur alam mempunyai semangat. Mereka mempunyai banyak dewa yang dikenali sebagai *Petara*. *Petara* secara dasarnya antropomorfik supernatural (manusia luar biasa) yakni menyerupai manusia dari segi fizikal dan psikologikal. *Petara* ini wujud daripada kalangan generasi dahulu. Contohnya Sengalang Burong memang disebut dalam salasilah keturunan dan pernah hidup di dunia ini. *Petara* tinggal di rumah panjang, menjalankan aktiviti berhuma, terlibat dalam migrasi dan peperangan (Sandin, 1994).

Vinson Sutlive (2012) menyatakan terdapat beberapa kategori dewa dalam kepercayaan Iban. Dewa pencipta ialah *Seremugah* mencipta tanah (*Seremugah ngaga tanah*), *Segundi* mencipta air (*Segundi ngaga ai*), *Segundit* pencipta Langit (*Segundit*

ngaga langit). Dewa bertanggung jawab terhadap aktiviti manusia iaitu *Sengalang Burong* yang merupakan dewa perang, *Matai Tuai Raja Menjaya* merupakan dewa yang menjaga nyawa manusia (*penyaga seput mensia*), Raja *Sempulang Gana* merupakan dewa penjaga tanah, *Tuan Bikhu Iman Bunsu Raja Petara* dewa mewujudkan benda (*ngasuh utai bisi*) Raja *Selampandai* dewa pencipta badan manusia (*ngambuh tubuh mensia*), Raja *Anda Mara*, dewa kekayaan dan *Ini Inda Rabong Menoa Ini Inee Rabong Hari* atau *Ini Andan* yang mempunyai azimat yang membolehkan makanan tidak cepat habis (*ubat jedian*).

Masyarakat Iban percaya akan hero dan heroin mistik *Panggau - Gelong*. Dewa ini dinamakan *Orang Panggau* (Sandin, 1962). *Orang Panggau* mempunyai kesaktian (*supernatural*) dan dipercayai boleh melakukan penjelmaan. Dua orang Panggau yang dominan ialah Keling dan Kumang. Keling digambarkan sebagai lelaki yang sangat tampan dan berani. Kumang pula seorang yang sangat cantik dan mempunyai kebolehan untuk menenun kain. Keling dan Kumang suami isteri. *Orang Panggau* menjelma dalam mimpi yang membolehkan seseorang itu *tau serang*. Contohnya Orang Kaya Pemancha Nanang bermimpi bertemu dengan Kumang di puncak Gunung Santubong. Dalam mimpinya, Kumang menunjukkan tempat-tempat yang dapat dikalahkan oleh Orang Kaya Pemancha Nanang dalam peperangan (Sandin, 1962).

Terdapat juga dewa-dewi yang dinamakan sebagai *bunsu*. *Bunsu* ini mendiami (*ngarung*) hidupan seperti burung, ikan, binatang dan fenomena alam seperti ribut. Peranan *bunsu-bunsu* ini 'orang' pengantara manusia dengan *Petara* atau roh-roh orang yang telah meninggal dunia. Di samping itu juga *bunsu* memainkan peranan sebagai penghantar mesej kepada dewa-dewa, contohnya *bunsu ribut* diminta oleh *lemambang*

menjemput Simpulang Gana yang berada di langit untuk datang ke rumah panjang Iban yang mengadakan upacara *gawai pangkong tiang* (Sandin, 1976). Di samping *bunsu* terdapat juga roh-roh orang yang telah meninggal, pahlawan berani, roh nenek moyang terutamanya orang yang memulakan satu-satu penempatan dipanggil sebagai *mungkal menua*.

1.2.1 Kosmologi Masyarakat Iban

Clifford Sather (2001) membahagikan kosmologi masyarakat Iban kepada tiga lapis iaitu *upperworld* (langit), *this world* (dunia ini) dan *the otherworld of the dead* (alam kematian). Lapisan kosmos langit dihuni oleh dewa-dewa yang tinggal di rumah panjang. Dewa-dewa itu seperti *Sengalang Burong*, *Raja Menjaya* dan *Raja Anda Mara*, (Robert Menua Saleh at al., 2015). Dewa-dewa ini menjalani kehidupan seperti manusia di bumi. Di langit terdapat *pintu langit* yang merupakan sempadan antara langit dan dunia yang dihuni oleh manusia. *Tisau langit* (kaki langit) tempat *Bunsu Ribut* (Dewa Angin). Satu tempat lagi dalam lapis kosmos *dunya langit* ialah Bukit Rabung, tempat persemadian *semangat* manang.

Dunya tu (dunia ini) ialah tempat manusia, binatang dan tumbuhan. Entiti manusia terdiri daripada badan, *semangat* dan *ayu*. Dunia ini juga didiami *bunsu*. *Bunsu* ini bersembunyi pada binatang ataupun burung, contohnya *bunsu* babi, *bunsu* landak, *bunsu* kijang dan *bunsu semalau* (murai). *Bunsu-bunsu* ini boleh memberi pertolongan kepada manusia ataupun sebaliknya. Di *dunya tu* juga terdapat *antu* (spirit jahat) yang

boleh mengganggu manusia sekiranya manusia itu kempunan ataupun melanggar pantang larang. Contohnya *Antu Gerasi*, *Antu Kamba dan Koklir* (Pontianak).

Menua sebayan ialah lapisan kosmos bawah *dunya tu* yang merupakan tempat roh-roh orang mati bersemadi. Roh-roh ini mendiami tebing sungai yang dinamakan Batang Mandai. Di *menua sebayan* terdapat wilayah-wilayah ataupun tempat (*menua*) dan setiap wilayah mempunyai penghuni. Di antara wilayah tersebut ialah wilayah semangat burung (*Bunsu Burung*), wilayah *Seiba-Iba*, pintu tanah (wilayah yang dijaga oleh dewi cacing) wilayah roh orang mati *nyelai* (mati ganjil), pengkalan *Batang Mandai*, *Ranyai* (pokok ajaib) dijaga oleh *Antu Gerasi* (Gergasi) dan rumah panjang di tebingan sungai *Batang Mandai*.

Dalam puisi *timbang jalung* yang dibukukan oleh Philip Igai (2017) sempadan antara alam kematian dengan alam kehidupan ialah wilayah yang ditumbuhi pokok *lemayung* (sejenis palma) yang dihuni oleh Raja *Seiba-Iba*. Pokok *lemayung* ini wujud di dunia. Menurut cerita lisan, manusia tidak dapat melihat roh orang mati kerana telah memakan selaput buah *lemayung* (Sandin, 1972). Sempadan antara alam roh orang mati dengan dunia orang hidup digambarkan dalam jadual 1.1.

Jadual 1.1

Sempadan roh orang mati dengan dunia orang hidup dalam puisi 'timbang jalung'

<i>Timang Jalung</i>	Terjemahan
<i>Seraka pampang jalai seribu nanga</i>	Jalan beribu cabang
<i>Tumbuh madang lemayung rinda</i>	Ditumbuhi hamparan pokok palma rimbun
<i>Bebuah mesai benung tajau menaga</i>	Buah sebesar tempayan
<i>Ukai enda menua dipangkang Raja Seiba-Iba</i>	Wilayah yang dihuni Raja <i>Seiba-Iba</i> .
<i>Orang ngemeranka garis antara menua</i>	Orang yang menjaga sempadan dunia
<i>Entara kita ke idup enggau sida ke lama lela laya</i>	Antara kita yang hidup dengan mereka yang telah lama meninggal
<i>Enggau orang ke Nanga Mandai Langkang.</i>	Mengikuti orang ke alam kematian.

Sumber : Philip Igai, 2017, ms. 58.

Bentuk muka bumi *menua sebayan* ialah berbukit bukau, terdapat banjaran, lurah dan tanah rata. Terdapat aliran sungai, air terjun, tanjung dan tebing sungai yang curam. *Menua sebayan* juga mempunyai hutan tebal. *Menua sebayan* sama dengan bentuk muka bumi di kawasan hulu sungai yang didiami oleh masyarakat Iban. Walau bagaimanapun konsep *dunya tu* dengan *dunya sebayan* adalah terbalik, contohnya sekiranya waktu siang di *dunya tu* di *menua sebayan* waktu malam. Semua tumbuhan dalam keadaan songsang (Sandin: 68). Oleh sebab itu nyanyian *timang jalung* mesti tamat sebelum siang untuk mengelakkan roh orang mati mengharungi malam pulang ke *menua sebayan*.

Rambai Geruda dan suaminya Langgah Lenggam, Indai Bilai dan suaminya Naiyang, Bedalong dan Abu. Nama-nama ini wujud dalam salasilah keturunan masyarakat Iban. Roh-roh ini mengiringi perjalanan roh orang mati ke *menua sebayan*. Roh-roh ini juga mengetuai perjalanan roh-roh orang mati mengunjungi upacara yang diadakan di *dunya tu*. *Menua sebayan* juga dihuni oleh hidupan seperti binatang, serangga, burung dan cacing yang mempunyai peranan masing-masing terhadap roh orang mati. Dewi cacing (*bunsu belut*) membuka pintu tanah yang merupakan pintu masuk antara *menua sebayan* dengan dunia orang hidup. *Bunsu burung undan* menghantar *pana* (sajian makanan) ke untuk roh yang baru meninggal di *menua sebayan*.

Menua sebayan juga terdapat tumbuh-tumbuhan seperti yang terdapat dalam *dunya tu*. Sebagai contohnya *bemban*, limau, kapas (*taya*), *lukai*, buluh, nibung, pinang

dan *kelampu*. Tumbuhan ini terdapat di *dunya tu* dan mempunyai kegunaan dalam kehidupan masyarakat Iban contohnya *taya* ialah sejenis pokok yang menghasilkan benang untuk membuat baju. *Bemban* dan rotan untuk membuat tikar. *Menua sebayan* terdapat sejenis pokok yang dinamakan sebagai *ranyai* (palma) yang tumbuh di tebing Batang Mandai. *Ranyai* memiliki keistimewaan dan sifat-sifat yang luar biasa. Ia didiami ular-ular dan serangga bisa. Buah *ranyai* merupakan azimat (*pengaruh*) yang akan dibawa oleh roh orang mati apabila mengunjungi upacara *gawai antu* dan diberikan kepada ahli keluarga mereka. Azimat ini digunakan untuk memperoleh hasil huma yang banyak dan mendapat kemakmuran hidup. *Ranyai* digambarkan dalam jadual 1.2 di bawah.

Jadual 1.2

<i>Timang Jalung</i>	Terjemahan
<i>Dinga tak nyeru pating ranyai chiru</i>	Kedengaran bunyi tangkai <i>ranyai</i> putih
<i>munyi Antu Gerasi Papa</i>	Seperti bunyi Antu Gerasi Papa
<i>Dan sapak pajak pantak manyi banda</i>	Dahan bercabang dihinggapi lebah merah
<i>Batang bendang-bendang</i>	Batang terang menderang
<i>baka lantak tekang mas telasa</i>	Seperti dilekat batu mas Selasa
<i>Bandir begeligir bedil temaga</i>	Pohon dikelilingi hamparan meriam tembaga
<i>Pun tambun berurun bungai jempaka</i>	Pohon ditimbuni barisan bunga cempaka
<i>Urat padung sengkilung tedung ular naga</i>	Urat sarang ular tedung naga
<i>Dinga enti ngambat sedap bulan perenama</i>	Ketika bulan purnama penuh
<i>Tak rami nampak didinga</i>	Riuh rendah jelas kedengaran
<i>Ngua taring uting babi menua</i>	Mengeluarkan taring anak babi hutan
<i>Enggau batu lua baya</i>	Dengan batu diluahkan sang buaya
<i>Ubat tau ka penyangga nyawa mali midang.</i>	Azimat untuk melindungi usia tidak akan mati.

Sumber : Federick Rajit, 1969.

1.2.2 Adat Kematian

Mengikut kepercayaan, roh orang mati di *menua sebayan* mempunyai hubungan yang erat dengan orang yang masih hidup. Hubungan *dunya tu* dengan roh orang mati berperingkat dan berakhir secara beransur-ansur (Sutlive, 2001). Hubungan *dunya tu* dengan roh orang mati di *menua sebayan* dapat dilihat dalam beberapa upacara yang berkaitan dengan kematian.

Upacara pertama ialah *rabat* (hari pengebumian) di mana *lemambang* menyanyikan puisi *sabak* untuk mengiringi perjalanan roh si mati ke *Batang Mandai* di *menua sebayan*. Malam selepas upacara *rabat*, diadakan *tungkun api* (tempat menyalakan api) dilakukan di tempat tidak jauh dari rumah panjang dengan membakar kayu untuk membuat unggun api. Dipercayai “roh orang mati akan datang dan melihat api, dan roh orang mati menyedari dirinya telah meninggal dunia apabila mendapati wajahnya berubah.” (Jantan & Janang, 2004, ms.15).

Pana ialah pemberian nasi, rokok, dan sirih pinang kepada roh orang mati yang baru meninggal dunia. Dipercayai orang yang mati belum menyedari dirinya telah meninggal dunia sekiranya belum makan *pana*. *Pana* ini akan ‘dihantar’ melalui lubang di tiang para dapur. ‘Orang’ yang menghantar *pana* ini dari *dunya tu* ke alam kematian ialah *bunsu* burung undan (Robert Menua et al., 2015).

Upacara seterusnya ialah *ngetas ulit* (penamatan tempoh perkabungan). *Ulit* ialah aksesori yang disimpan dalam *lengguai* (peralatan tembaga) kemudian diikat dengan rotan (Sandin. 1968). Sekiranya orang yang meninggal lelaki, aksesori ialah

rangki, pelaga, marik dan *lungga pengeraut* (sejenis pisau). Sekiranya orang perempuan yang meninggal dunia, alat-alat aksesori nya ialah *rangki, tumpa*, dan *gelang sagin*. *Ulit* disimpan di tempat yang selamat dalam bilik untuk mengelakkan dari terkena sentuhan. Ia disimpan selama tiga bulan. Pada masa dahulu upacara penamatan perkabungan ini dilakukan dengan menggunakan tengkorak kepala manusia. Pelaku ritual yang menyempurnakan upacara ini ialah *raja berani* atau orang yang baru balik dari merantau atau berperang. Upacara ini juga disempurnakan oleh orang tua dalam rumah panjang tersebut (Jantan & Janang, 2004) dengan memotong ikatan rotan pada *ulit*.

Upacara pemisahan bunga (*pelian serara bunga*) pula ialah upacara perpisahan antara orang yang hidup dengan roh orang mati. Upacara dilakukan oleh *manang* dengan menyanyikan puisi *pelian*. Upacara ini dibuat kerana dipercayai bahawa roh orang mati boleh kembali ke dunia dan boleh mengganggu *ayu* dan kesihatan ahli keluarga yang hidup. “Setelah upacara ini diadakan baharulah roh orang mati menyedari dirinya telah berpisah dengan ahli keluarga yang masih hidup” (Robert Menua et al, 2015, ms. 2). Upacara yang terakhir dalam hubungan orang yang mati dengan orang yang masih hidup ialah *gawai antu* untuk memberi kesempurnaan (*merantu*) kepada roh orang mati di *menua sebyan*. Setelah mengadakan upacara *gawai antu* berakhirlah hubungan antara orang yang masih dengan roh orang mati.

Pelaku ritual yang memainkan peranan dalam hubungan roh orang mati dengan orang yang masih hidup ialah *manang, tukang sabak, lemambang* dan *tukang sampi*. Mereka merupakan pelaku ritual yang menjadi medium antara orang yang hidup dengan roh orang mati. *Manang* menyanyikan puisi *pelian berserara bunga* untuk memisahkan

roh orang mati dengan orang yang hidup, *tukang sabak* menyanyikan puisi *sabak* untuk menghantar roh orang mati ke Batang Mandai dan *lemambang* pula menyanyikan puisi *timang jalung* untuk menjemput orang mati hadir ke upacara *gawai antu*. Oleh sebab melibatkan roh-roh orang mati, pelaku ritual menggunakan peralatan adat iaitu menyediakan persembahan sajian sebagai hidangan, besi, kain putih dan tempayan. Tujuan peralatan adat ini untuk melindungi pelaku ritual daripada ditimpa kemudaratan. Jelaslah, puisi bercorak keagamaan dan pelaku ritual memainkan peranan yang penting dalam sistem masyarakat tradisional yang mengamalkan kepercayaan animisme.

1.2.3 Upacara Gawai Antu

Upacara *gawai antu* merupakan salah satu daripada upacara yang penting dirayakan oleh masyarakat Iban. Dalam konteks upacara *gawai antu*, *gawai* adalah bermaksud upacara ataupun *festival*. Manakala perkataan *antu* pula bermaksud roh orang yang telah meninggal dunia yang juga disebut sebagai *sebayan*. Jadi *gawai antu* merupakan upacara roh orang mati. Terdapat beberapa maksud *gawai antu*, antaranya, *gawai antu* ialah “upacara peringatan terakhir untuk roh orang mati” (Vinson Sutlive, 2001, ms. 88). Upacara *gawai antu* juga disebut sebagai *merantu* yang bermaksud memberikan kesempurnaan hidup kepada ahli keluarga yang telah meninggal dunia. Masyarakat Iban merayakan *gawai antu* kerana “mengikut ajaran Apai Puntang Raga kepada Serapoh” (Sandin, 1972, ms.1). Upacara ini “dirayakan oleh masyarakat Iban di Sarawak yang mendiami kawasan tebing Sungai Skrang, Sungai Layar, Sungai Paku,

Sungai Rimbas, Sungai Krian dan sesetengah tempat di daerah Pakan dan Wak” (Jantan & Janang, 2004. Ms.6).

Tujuan upacara *gawai antu* dirayakan ialah untuk memberikan kehidupan kepada roh orang mati yang mendiami *menua sebayan*. Dipercayai roh orang mati yang mendiami *menua sebayan* akan menderita tanpa rumah sekiranya ahli keluarga tidak mengadakan upacara *gawai antu* untuknya (Sandin, 1972). Di samping itu juga, ia bertujuan untuk memberi penghormatan terakhir kepada saudara mara yang telah meninggal dunia (Igai, 2017, ms. vi) Upacara ini diadakan untuk menjaga nama baik, sekiranya datuk-nenek, ibu bapa dan saudara yang telah lama meninggal dunia tidak diberi penghormatan, “boleh menjejaskan nama baik pewaris” (Jantan & Janang, 2004, ms.5).

Roh orang mati yang tidak disempurnakan dengan merayakan upacara *gawai antu*, maka roh tersebut akan mengalami penderitaan di *menua sebayan*. Roh tersebut tidak mempunyai rumah yang tetap. Oleh yang sedemikian roh akan merayau-rayau tidak tentu arah di *menua sebayan*. Kadang-kadang roh itu menumpang rumah saudara mara yang lebih awal meninggal dunia. Roh ini juga boleh “mengganggu ketenteraman ahli keluarga yang masih hidup dan boleh menyebabkan ahli keluarganya sentiasa dalam keadaan tidak sihat walafiat” (Igai, 2017, ms.iv). Terdapat hubungan timbal balik antara roh orang mati dengan ahli keluarga yang masih hidup, roh orang mati yang dijemput untuk datang ke upacara akan membawa azimat untuk kesejahteraan dan kemakmuran ahli keluarga yang masih hidup. Berdasarkan kepercayaan hubungan timbal balik ini menyebabkan masyarakat Iban sentiasa berusaha sedaya-upaya untuk merayakan upacara *gawai antu*.

Upacara *gawai antu* sangat penting dalam sistem kepercayaan tradisional masyarakat Iban tetapi ia jarang dilakukan kerana kosnya tinggi. Ini kerana jangka masa perayaan panjang iaitu sekurang-kurangnya dalam tempoh seminggu dan ramai para tetamu dijemput. Tetamu ramai dijemput kerana hubungan persaudaraan (*sepengabang* atau *sepemakai*) antara banyak komuniti yang berkongsi dalam aktiviti ritual dan *gawai* dianggap “urusan kekeluargaan” (Sutlive, 2012). Satu unit bilik menjamu tetamu dari sebuah rumah panjang yang beratus-ratus orang di samping sahabat handai dan sanak saudara. Perbelanjaan yang besar diperlukan untuk membeli makanan, minuman dan lain-lain keperluan. Di samping itu, wang juga diperlukan untuk memberi upah pelaku ritual seperti *lemambang* puisi *timang jalung*, *tukang sabak*, *lemambang pengap*, penyampai puisi *biau pengabang* dan *nanka kujuk*.

mengikut tatacara yang betul, boleh mendatangkan kecelakaan contohnya tetamu boleh pengsan. Sekiranya keadaan sedemikian berlaku maka dikatakan *gawai antu* itu *angat* (*hangat*). Sekiranya upacara berjalan dengan lancar dan tidak ada malapetaka berlaku, dikatakan *gawai antu* itu *chelap* (sejuk). Oleh yang demikian orang yang mengadakan upacara ini akan merujuk kepada pakar-pakar yang terdiri daripada golongan tua yang mungkin seorang *lemambang*, *raja berani* dan orang yang pakar dalam adat istiadat Iban. Tidak terdapat aturan yang standard dalam upacara *gawai antu*, tetapi walau bagaimanapun ia hampir-hampir sama.

Atur cara sepanjang upacara *gawai antu* berdasarkan Jantan dan Janang (2004). Acara pertama ialah mesyuarat untuk mendapatkan persetujuan dari setiap ketua keluarga dari setiap unit bilik untuk mengadakan upacara *gawai antu*. Apabila semua

ketua keluarga bersetuju maka satu tarikh akan ditetapkan, biasanya tidak kurang satu tahun dari tarikh mesyuarat diadakan. Antara perkara lain turut yang dibincangkan ialah melantik *tuai gawai* (ketua upacara *gawai antu*), bahan-bahan persembahan sajian roh seperti pulut, labu dan *nyeli* (sejenis padi), persediaan dalam hal berkaitan makanan, persediaan pinggan mangkuk, peraturan *gawai*, dan rumah panjang yang dijemput sebagai *pengabang* (tetamu jemputan).

Acara kedua ialah membuat air *tapai Indai Bilai* dan air tapai upacara. *Air tapai Indai Bilai* mesti disediakan terlebih dahulu kerana dipercayai sekiranya tidak disediakan, *Indai Bilai* akan mengganggu air tapai upacara. Air tapai upacara akan menjadi masam dan tidak dapat digunakan. Air tapai *Indai Bilai* akan diletakkan di tiang berdekatan dengan *rugan*. Air tapai upacara akan disimpan dalam mangkuk dan dinyanyikan oleh para *lemambang* dan diminum oleh *raja berani* pada upacara *gawai antu* berlangsung.

Acara ketiga ialah menjemput tetamu dari rumah panjang berdekatan untuk hadir semasa hari upacara *gawai antu* sebenarnya berlangsung (*hari gawai nyadi*). Rumah panjang yang dijemput ialah yang *sepemakai* (rumah panjang yang saling menjemput dalam hal-hal upacara). Rombongan yang menjemput ini pergi ke rumah panjang yang dijemput membawa *penganan* (sejenis kuih), air tapai dan surat jemputan. *Penganan* dan air tapai sebagai bukti upacara *gawai antu* akan dirayakan. Selepas menjemput tetamu, barulah menjemput *lemambang timang jalung*, *tukang sabak*, *raja berani*, *pengirup buluh* dan *penganyam*.

Acara keempat ialah menyediakan tapak untuk meletakkan peralatan *sungkup* dan buluh untuk membuat anyaman sebelum ia dibawa masuk ke rumah panjang. Tapak ini juga digunakan untuk meletakkan *sungkup* dan *garung* sebelum dihantar ke tanah perkuburan. Tapak yang dipilih tidak jauh dari rumah panjang.

Acara kelima ialah membuat *sungkup*. Pada hari membuat *sungkup*, sajian makanan dan sajian korban diadakan dan *gendang rayah* dimainkan selama lima ulangan. Satu sajian makanan ditinggalkan di rumah dan satu lagi dibawa ke tempat untuk mendapatkan kayu. Tujuan sajian ini ialah untuk mengelakkan orang yang bekerja daripada ditimpa kecelakaan semasa menjalankan kerja. Kayu yang digunakan merupakan kayu belian, kerana ia tahan. Setelah mendapat kayu, kayu itu dibawa ke tapak yang sudah disediakan. Di tapak ini kerja-kerja membuat *sungkup* dibuat.

Acara keenam ialah mengambil buluh untuk membuat anyaman. Atur cara mengambil buluh ini dilakukan kira-kira seminggu selepas mengambil kayu untuk membuat *sungkup*. Sajian makanan dan sajian korban dibuat dan *gendang rayah* dimainkan selama lima ulangan. Buluh yang telah diambil akan dijemur di tapak bersama dengan *sungkup*.

Acara ketujuh ialah membuat *sungkup*, penyidai (*sengkayau*) dan mendirikan *Rugan*. Sehari sebelum atur cara menganyam dan *ngeretuk*, membuat pondok *sungkup* di *tanju*. Pada masa ini *sengkayau* dibuat di tiang di antara *tempuan* dan *ruai*. Sewaktu kerja-kerja ini dijalankan *gendang rayah* dimainkan. Di penyidai ini akan digantung pakaian roh orang mati dan bahan-bahan anyaman. Seterusnya ialah mendirikan *rugan*. *Rugan* ialah sebatang buluh yang panjangnya kira-kira 5 kaki. Buluh ini dibelah di

bahagian hujung kepada lima atau tujuh bilah. Bilah-bilah ini kemudiannya diikat dengan rotan. *Rugan* kemudian diikat pada tiang di antara *tempuan* dan *ruai*. Dalam *rugan* diletakkan salai *belau* (sejenis ikan haruan), salai ikan keli, salai *udun* (sejenis ikan haruan), buah *janggal* (kundur), terung dayak dan selasih. Makanan diletakkan dalam *rugan* ialah sebagai sajian Indai Bilai supaya tidak mengganggu air tapai. Tebu betung bersama dengan daunnya diikat pada tiang di mana *rugan* diikat.

Acara kelapan ialah menganyam dan *ngeretuk* dilakukan seminggu sebelum hari upacara *gawai antu* sebenar berlangsung. Kira-kira jam empat pagi, buluh dan *sungkup* dari tapak dibawa masuk ke dalam rumah panjang. Upacara korban ayam dilakukan, iaitu ayam disembelih dan darahnya disapu pada buluh dan *sungkup*. Kira-kira jam enam pagi para penganyam yang terdiri daripada kaum perempuan memulakan tugas mereka. Ritual *bebiau* (ritual memohon restu menggunakan ayam jantan) supaya kerja-kerja menganyam berjalan dengan lancar. Ayam disembelih dan darahnya disapu pada buluh. Peralatan adat juga diletakkan di tempat para penganyam yang melakukan kerja-kerja menganyam. Peralatan adat itu ialah tempayan, pinggan, kain, dan parang. Bahan yang dianyam ialah *garung*, *baka*, *sintung*, *kerungan*, *selabit*, nyiru, *lanji*, *sepak raga*, *gadai*, buah belimbing, buah *melanjan* dan buah limau. Bahan-bahan ini adalah untuk roh orang mati dan akan dihantar ke makam bersama *sungkup*. *Ngeretuk* pula ialah kerja-kerja membuat, memasang, mengukir *sungkup* yang diletakkan di *tanju*. Kerja-kerja ini dilakukan oleh kaum lelaki.

Pada masa ini juga para tetamu yang terdiri daripada sanak saudara dan sahabat handai akan datang melawat. Biasanya para tetamu datang adalah sepasang suami isteri ataupun sebuah keluarga. Mereka akan masuk ke bilik dan memberikan ‘bantuan’

(*tulung*) yang biasanya dalam bentuk duit. Para tetamu disambut oleh tuan bilik dengan kegembiraan dan dihidangkan dengan pelbagai jenis makanan dan minuman. Para tetamu akan melihat kerja-kerja bahan-bahan yang dianyam dan *sungkup*. Suasana ketika ini sangat meriah kerana masing-masing rasa gembira.

Acara kesembilan ialah hari upacara *gawai antu* berlangsung iaitu seminggu selepas acara menganyam dan *ngeretuk*. Pada hari tersebut terdapat pelbagai acara iaitu acara menyambut kehadiran tetamu dilakukan pada pagi upacara *gawai antu* berlangsung. *Tuai bilik* bersama ahli keluarga menyambut kedatangan rombongan tetamu di halaman rumah. Sambutan dilakukan dengan adat istiadat iaitu dengan sajian roh dan pukulan gendang. Tetamu yang menggunakan pakaian tradisi naik ke rumah panjang melalui *pala tangga* (tangga utama) dan diberi minuman (*dilanggar*) semasa melalui *ruai* oleh ahli keluarga yang mempunyai *ruai*. Kemudian para tetamu duduk di *ruai* orang yang menjemput mereka. Tetamu lelaki duduk di bahagian atas sementara tetamu perempuan duduk di bahagian bawah. Acara nyanyian puisi *biau pengabang* (puisi memohon kesejahteraan untuk tetamu), dilakukan terhadap para tetamu. Kemudian diikuti dengan nyanyian puisi *nanka kujuk enggau muka kujuk* iaitu puisi untuk mempertahankan dan membuka makanan yang ditutupi dengan kain. Selepas itu para tetamu dihidangkan dengan makanan dan minuman. Suasana ketika ini sangat meriah dan riuh rendah sehingga ke petang.

Kira-kira pada pukul enam petang diadakan acara *ngalu antu*. *Ngalu antu* bermaksud menyambut kedatangan roh orang mati yang dipercayai datang ke bilik orang yang merayakan *gawai antu*. Acara ini dilakukan dengan memainkan gendang di *rugan*, kerana dipercayai di situlah roh ahli keluarga yang telah meninggal berkumpul.

Acara pada sebelah malam ialah merintis jalan (*ngerandang jalai*), tujuannya ialah simbolik “merintis” jalan untuk para *lemambang* yang akan menyanyikan puisi *timang jalung*. Acara ini dilakukan oleh *pengirup ai jalung* (*raja berani* yang meminum air tapai) dan *pengirup buluh*. Mereka menari-nari (*berayah*) sambil berjalan mengelilingi *ruai* selama tiga atau lima kali.

Kemudian acara pemberitahuan peraturan (*begeliga*) dilakukan dengan menyebut peraturan-peraturan yang wajib dipatuhi oleh para tetamu. Peraturan upacara disebut di *ruai* tempat para tetamu duduk. Tujuannya ialah supaya upacara *gawai antu* berjalan dengan lancar dan tidak ada perkara-perkara yang tidak diingini berlaku. Contohnya, para tetamu ditegah sama sekali mencetuskan perkelahian. Sekiranya perkara itu berlaku orang terlibat akan dihalau pulang dengan serta merta.

Seterusnya para *lemambang* memulakan nyanyian *timang jalung* di bilik orang yang menjemput mereka. Kemudian mereka keluar dari bilik dan membuat persembahan di *ruai*. *Lemambang* yang dahulu keluar dari bilik ialah mereka yang menyanyikan puisi *timang jalung* untuk *tuai gawai*. Di *ruai* para *lemambang* menyanyikan puisi sambil berjalan dari *ruai* ke *ruai*. Mereka berjalan membawa mangkuk dalam satu berbaris. Di antara fokus nyanyian puisi mereka ialah nyanyian memuji tikar yang dihamparkan, nyanyian untuk *rugan*, *baiya pandang*, *garung* dan *gadai*. Nyanyian *lemambang* ini berterusan sehingga ke acara *jalung nuntung*.

Kira-kira pada pukul sebelas malam acara mengalu-alukan kedatangan dewa diadakan. Tujuannya adalah untuk menyambut kedatangan roh-roh orang mati yang dipercayai datang ke upacara itu. Cara sambutannya ialah sekumpulan lelaki dan

sekumpulan perempuan berjalan dalam satu barisan di ruai sebanyak tiga atau lima pusingan. Barisan ini didahului *tuai gawai*, seorang lelaki yang diberi peranan menceritakan tujuan mereka atau tukang cerita, diikuti kaum perempuan, diikuti lelaki dan akhir barisan ialah pasukan memukul gendang. Suasana meriah dengan bunyi-bunyi gendang dan aksesori pakaian perempuan. Tetamu yang berada di *ruai* akan bertanya tujuan, tukang cerita akan memberitahu mereka menyambut dewa. Selepas tamat, para peserta kembali kepada bilik masing-masing.

Kira-kira pukul tiga setengah pagi acara mangkuk singgah (*jalung nuntung*) berlangsung. Dalam acara ini air tapai dalam mangkuk yang dibawa oleh *lemambang* diminum oleh *raja berani* yang duduk di bahagian *pantar*. Seorang perempuan diberi tanggungjawab untuk melaksanakan tugas memberi *raja berani* minum air tapai.

Perempuan ini disebut sebagai *indu nyua*, merupakan simbolik wakil daripada pihak roh orang mati. *Indu nyua* tersebut akan meletakkan mangkuk di atas *pua kumbu* kemudian menuangnya ke dalam mulut *raja berani*. *Raja berani* pula merupakan simbolik wakil daripada roh orang mati. Acara ini dilakukan oleh *indu nyua* dan *raja berani* dengan mengikut puisi *timang jalung* yang dinyanyikan oleh *lemambang*.

Pada kira-kira pukul enam pagi acara minum buluh diadakan. Acara ini diadakan di bahagian hujung rumah panjang. Dalam acara ini air tapai yang disimpan pada buluh yang diletakkan dalam *garung*. Buluh yang berisi air tapai dibawa oleh *raja berani* kemudian dituang ke dalam mulut *pengirup buluh* yang duduk di atas lesung atau kerusi. Suasana acara ini cukup meriah kerana orang ramai berasak-asak melihat *pengirup buluh* meminum air tapai yang begitu banyak.

Pada malam pertama selepas upacara hari *gawai antu* berlangsung maka diadakan acara mengalu-alukan kehadiran *Bujang Gelau*. *Bujang Gelau* ini adalah simbolik kepada langau dan lalat yang mengerumuni rumah panjang sepanjang upacara *gawai antu* berlangsung. Dalam acara ini, beberapa orang pemuda berpura-pura menjadi *Bujang Gelau* yang lewat datang mengunjungi upacara *gawai antu*. *Bujang Gelau* dihidangkan makanan dan minuman, kemudian beberapa orang wanita tiba-tiba keluar dari bilik dan menghalau *Bujang Gelau* dengan nyiru. Maka *Bujang Gelau* pun bertempiraran lari keluar dari rumah panjang. Acara ini menunjukkan bahawa langau dan lalat telah pun dijemput makan dan kemudian dihalau pulang. Selepas itu penduduk pun mula mengemas dan membersihkan tempat masing-masing.

Pada pagi keesokannya *sungkup* dipikul oleh ahli keluarga si mati untuk dihantar ke tanah perkuburan. Di tanah perkuburan, *sungkup* disapu dengan darah ayam (*genselan*) sebelum ia diletakkan di liang lahat si mati. *Garung* dan bahan anyaman yang lain pun disimpan dalam *sungkup*. Setelah *sungkup* siap diletakkan, maka acara sabung ayam pun dijalankan. Kemudian semua yang ikut sereta dihidangkan dengan makanan di tepi sungai yang berdekatan.

Pada malamnya diadakan satu lagi nyanyian puisi *pengap* oleh *lemambang*. Tujuan *pengap* dinyanyikan ialah untuk mengembalikan semangat nasi dan padi yang telah bertaburan sepanjang upacara *gawai antu* diadakan. Puisi *pengap* dinyanyikan oleh sekumpulan *lemambang* yang terdiri daripada empat atau lima orang. Mereka menyanyi puisi *pengap* sambil menghentak tongkat, berjalan di *ruai* dalam satu barisan. Susunan mereka sama seperti *lemambang* puisi *timang jalung* iaitu *pematak jalai*, *penyaut* dan *pengelembung*. Para *lemambang* ini menyanyikan puisi *pengap* sepanjang

malam dan tamat sehingga siang keesokan hari. Setelah puisi *pengap* dinyanyikan barulah upacara *gawai antu* tamat.

1.2.4 *Leka Main*

Dalam masyarakat Iban tradisional puisi yang dinamakan sebagai *leka main*. Menurut Anthony Richard (seperti yang dinyatakan dalam Clifford Sather, 2001) *leka main* merujuk kepada puisi ritual (*ritual poetry*) sama ada dinyanyikan atau disebut. Chemaline Osup (2011) membahagikan *leka main* kepada tiga kategori berdasarkan fungsi iaitu kategori hiburan (*pemerindang*), adat (*adat basa*) dan invokasi. *Leka main* yang termasuk dalam kategori hiburan ialah *dungai*, *pantun*, *pelandai ara*, *pelandai karung*, *ramban*, *renung semain*, *sanggai* dan *sugi semain*. Kategori adat pula ialah *pantun puji*, *dungai ngerasukka tinchin tunang enggau tinchin tikah*, *dungai meri anak mit mandi*, *sanggai meri ngirup*, *pantun peransang*, *ai ansah*, *geliga*, *tanya indu*, *nanka kuta enggau muka kuta*. *Leka main* yang dalam kategori invokasi pula ialah *pengap*, *timbang*, *timbang jalung*, *timbang kenyalang*, *sampi*, *timbang tapang*, *pelian*, *sugi sakit*, *renung sakit*, *renung sabung*, *sabak* dan *naku pala*.

Leka main kategori hiburan ialah puisi-puisi untuk menghiburkan hati. *Renung semain* yang mengisahkan hubungan cinta di antara teruna dan dara, dinyanyikan oleh *lemambang* untuk menghiburkan penghuni rumah panjang. *Leka main* seperti *ramban* mengandungi unsur gurauan dinyanyikan semasa majlis keramaian atau upacara ritual untuk menghiburkan hati para hadirin. *Leka main* kategori adat pula bertujuan untuk memberi penghormatan kepada tetamu yang dijemput dalam sesuatu majlis keramaian.

Contohnya *leka main nanka kuta* enggau *muka kuta* diadakan untuk memberi penghormatan kepada pihak pengantin lelaki datang ke majlis perkahwinan. Kategori invokasi pula, puisi yang dinyanyikan dalam upacara ritual untuk memohon pertolongan dan perlindungan daripada Tuhan. Di samping itu, ia juga dinyanyikan untuk berhubung dengan alam spiritual. Contohnya puisi *timbang jalung* dinyanyikan untuk menjemput roh orang mati dari *menua sebayan* ke dunia orang yang hidup.

Terdapat tiga versi cerita tentang asal usul puisi invokasi *timbang*. Versi yang pertama, menyatakan pada masa dahulu manusia Iban dan dewa-dewa hidup bersama-sama. Dewa-dewa ini termasuklah Lang Sengalang Burong, Apai Keling, Apai Sabit Bekait. Kemudian mereka berpisah kerana berebut memiliki seponon durian yang sangat istimewa yang bernama *tandan rian melunjung*. Keistimewaan pohon durian ini ialah ia dapat menghasilkan semua jenis buah-buahan. Apai Keling berpindah ke Panggau Libau. Ribai berpindah ke lautan. Apai Sabit Bekait berpindah ke langit. Iban berpindah ke Batang Ai (Daerah Lubok Antu sekarang) Lang Sengalang Burong berpesan kepada Iban, sekiranya ingin meminta pertolongan mereka hendaklah menyanyikan *timbang* supaya mereka tahu Iban memerlukan mereka (The Encyclopaedia of Iban Studies, 2001).

Dalam versi cerita kedua, amalan ritual *lemambang* dimulakan semasa Iban yang diketuai anak Lau Moa mendiami muara sungai Skrang. Lang Singalang Burong telah mengarahkan *lemambang* nya yang bernama Sampang Gading mengajar Geringu, Sambang, Sudok dan Malang. Dalam versi cerita ketiga Sampang Gading dikatakan ketua *lemambang* di Dunia Panggau Libau-Gelong telah mengajar Sumbang dan

kemudian Sumbang pula mengajar saudara-saudaranya. Mereka adalah *lemambang* pertama menyanyikan puisi *timang*.

1.2.5 *Lemambang*

Menurut Benedict Sandin (1962) perkataan *lemambang* berasal dari seorang pemuda yang bernama *lemambang*. *Lemambang* telah meminta bantuan Ini Inda Rabung Menua menyelamatkan adiknya yang mati ditelan gergasi yang tinggal bersendirian di rumah ketika *Lemambang* pergi menyumpit. Ini Inda Rabung Menua telah menemui setitik darah adik *Lemambang*, dan berjaya membentuk setitik darah itu menjadi adik *Lemambang* seperti sebelumnya. Kemudian adik *Lemambang* diberi nama Kelitak Darah Menyadi (setitik darah menjadi). Bermula daripada peristiwa tersebut, Sengalang Burung, Sempulang Gana, Anda Mara dan dewa-dewi yang lain memanggil orang yang mempunyai kebolehan menyanyikan *pengap* dan *renung* (sejenis puisi) dipanggil *lemambang*.

Perkataan *lemambang* boleh diterjemahkan dalam bahasa Melayu sebagai pemuisi liturgikal (Henry Gana, 2001). Dalam bahasa Inggeris pula Freeman menterjemahkan sebagai '*bard*' dan Jensen pula menterjemahkan sebagai '*priest*'. Pemuisi liturgikal ialah pelaku yang menyanyikan puisi dalam upacara yang berkaitan dengan alam spiritual. Dalam budaya Iban terdapat beberapa jenis *lemambang* iaitu *lemambang* puisi *pengap* (Iban Saribas) atau *lemambang* puisi *timang* (Iban Batang Rajang), *lemambang* puisi *sabak* dan *lemambang* puisi *timang jalung*. Terdapat juga

lemambang yang menguasai lebih dari satu jenis *lemambang* iaitu *lemambang pengap* dan *timang jalung*.

Dalam konteks kajian ini, *lemambang* ialah sekumpulan penyanyi yang menyanyikan puisi *timang jalung* untuk menjemput roh orang mati daripada alam kematian ke rumah orang yang mengadakan upacara *gawai antu*. Ketua *lemambang* dinamakan sebagai *pematak jalai*. *Penyaut* pula ialah *lemambang* yang berada bersebelahan atau di belakang *pematak jalai* semasa mereka berjalan di *ruai*. *Pematak jalai* dan *penyaut* menyanyikan rangkap puisi secara bergilir-gilir. *Pengelembung* pula *lemambang* yang berada di barisan belakang yang berfungsi mengulangi dua atau tiga perkataan pada akhir rangkap puisi (korus) yang telah dinyanyikan oleh *pematak jalai* dan *penyaut*.

Orang mengadakan upacara *gawai antu* akan pergi ke rumah panjang ketua *lemambang* untuk menjemputnya menyanyikan puisi *timang jalung*. Orang yang menjemput memberi duit adat sebagai ‘tanda’ yang *lemambang* itu telah bersetuju menerima jemputan tersebut. Dalam urusan ini, terdapat satu perjanjian tidak formal, iaitu sekiranya *lemambang* tidak mengikut apa yang telah dipersetujui maka dia akan memberi duit adat itu kepada orang yang menjemput. Manakala sekiranya orang yang menjemput bertukar fikiran dan menjemput *lemambang* lain, maka dia mesti membayar duit adat dua kali lipat.

Setelah menerima jemputan, maka ketua *lemambang* mengumpulkan ahli kumpulannya, biasanya orang yang mendiami rumah panjang yang sama. Kumpulan *lemambang* akan berkumpul di *ruai* pada waktu malam. Tujuan nya untuk mengingati

semula teks puisi yang sangat banyak dan urutan isi yang dinamakan sebagai *jalai main*. Ketua *lemambang* akan menyebut *jalai main* dari permulaan nyanyian sehingga tamat. Proses ini memerlukan masa yang panjang kerana puisi *timang jalung* mengandungi perkataan yang banyak. Proses mengingat semula teks puisi akan berlarutan sehingga hari persembahan tiba.

Terdapat *lemambang* mengingat maklumat yang banyak dalam puisi menggunakan *papan turai* iaitu papan yang mengandungi simbol yang digunakan oleh *lemambang* ‘menandai tempat’ dalam nyanyian yang mereka persembahkan ((*The Encyclopaedia of Iban Studies*, 2001). *Papan turai* mengandungi peringkat-peringkat perjalanan dewa-dewi dalam dunia spiritual apabila dijemput oleh *lemambang*. *Papan turai* ini bersifat individu kerana hanya difahami oleh *lemambang* yang membuatnya.

Lemambang juga menggunakan *ubat pengingat* (azimat untuk menguatkan ingatan) untuk digunakan oleh orang yang hendak mempelajari puisi. Tanpa peralatan azimat ini pembelajaran *timang* akan menjadi sukar dan mustahil (Roland Werner, 2013).

Apabila tiba hari upacara *gawai antu*, para *lemambang* akan dijemput oleh orang yang menjemput mereka menyanyikan puisi. Apabila para *lemambang* sampai di rumah panjang yang merayakan *gawai antu*, mereka akan masuk ke bilik orang yang menjemput mereka. Mereka dihidangkan makanan dan minuman. Setelah makan dan minum, *lemambang* akan beradu dan memakai *ngepan* (kostum). *Ngepan* yang mesti ada ialah *labung* (topi) *lemambang* yang diletakkan bulu sayap atau bulu ekor burung merak atau burung kenyalang. *Lemambang* juga menyapu anggota badan dengan minyak azimat untuk menjaga keselamatan diri semasa membuat persembahan.

Setelah siap beradu para *lemambang* dalam berkumpul di bilik *besai* bersama-sama *raja berani* dan ahli keluarga unit bilik tersebut. Di depan para *lemambang* diletakkan peralatan adat iaitu *kebuk sigi* (sebiji tempayan), *kering semengat siti* (besi sebagai penguat *semengat*), kain putih sedepa dan *sigi alas* (duit empat ringgit) dinamakan sebagai *adat lemambang*. Adat *lemambang* berbeza antara *lemambang* kerana bergantung kepada orang yang mengajar mereka. Adat *lemambang* lebih tinggi sekiranya orang yang itu mati ganjil (*mati nyelai*) seperti mati lemas, mati luka, mati minum racun, mati jatuh dan mati kerana buaya. Adat *lemambang* ialah *kebuk sigi* (sebiji tempayan), *baja sebujur* (sebatang besi), *pua kumbu* dan *duit alas berejang* (duit lima ringgit). Adat yang sama juga digunakan untuk orang yang mati sebagai *bujang berani* dan *indu pandai* (perempuan pandai) seperti *lemambang* puisi *sabak*. Adat *lemambang* ini wajib diberi oleh orang yang menjemput *lemambang* menyanyikan puisi *timbang jalung*.

Sebelum memulakan nyanyian para *lemambang* menggigit parang dan meletakkan parang di atas bahu sebelah menyebelah. Ritual ini dibuat untuk memperkuatkan *semengat* para *lemambang* yang mengadakan persembahan. Para *lemambang* juga memegang tempayan supaya *semengat* mereka dilindungi. Air tapai dituang ke dalam mangkuk kemudian dibungkus dengan kain atau sapu tangan. Air tapai ini akan diminum oleh *raja berani* semasa acara *jalung nuntung*. *Raja berani* menyaksikan sendiri air tapai yang diisi ke dalam mangkuk selamat untuk diminum. Setiap lima orang *lemambang* membawa mangkuk masing-masing tetapi hanya mangkuk yang dibawa oleh ketua *lemambang* sahaja yang mengandungi air tapai.

Selepas ritual tersebut, maka *lemambang* mula menyanyikan puisi *timang jalung*. *Lemambang* memulakan puisi dengan menyatakan dia keberatan untuk menjalankan tugasnya menyanyikan puisi *timang jalung* tetapi terpaksa kerana disuruh oleh orang yang mengadakan upacara *gawai antu*. Dia memohon maaf sekiranya suaranya tidak semerdu suara *lemambang* terkenal dahulu. Seterusnya, para *lemambang* mahu meninggalkan bilik. *Lemambang* menyatakan rasa keberatan kerana melihat keindahan isi bilik tersebut. *Lemambang* memuji harta benda yang terdapat di bilik tersebut contohnya, peralatan pasu dan tembaga. Kemudian para *lemambang* keluar ke *ruai*. Chara persembahan ini ialah *pematak jalai* dan *penyaut* menyanyi secara bergilir-gilir dan diakhiri nyanyian *pengelembung* akan menyanyikan tiga atau dua perkataan di akhir rangkap.

dalam satu barisan. Di depan ialah *pematak jalai*, diikuti *penyaut* dan *pengelembung*. Para *lemambang* disaksikan oleh para tetamu yang duduk di *ruai*. Suasana ketika ini hingar bingar, campuran suara sorak-sorai tetamu dengan suara nyanyian para *lemambang* yang sangat nyaring. Dalam upacara *gawai antu*, sebuah rumah panjang menggunakan khidmat beberapa kumpulan *lemambang*. Di *ruai* ini kumpulan-kumpulan *lemambang* bertemu dan bersalaman sesama sendiri. Semasa bertemu, mereka akan bertanya dengan *lemambang* yang menyanyi untuk *tuai gawai*, setakat bahagian mana yang telah dinyanyikan. Di antara fokus nyanyian ialah memuji tikar yang dihamparkan. Nyanyian untuk *rugan*, *baiya pandang* dan peralatan anyaman. Nyanyian di sini juga mengisahkan perjalanan roh orang mati dari *Batang Mandai* ke rumah panjang orang yang merayakan upacara tersebut. Nyanyian *lemambang* juga

untuk mengiring perempuan yang akan memberi ai tapai yang dinyanyikan oleh *lemambang* kepada *raja berani*.

Setelah berjalan di *ruai* para *lemambang* berdepan dengan *raja berani* yang duduk di *pantar*. Fokus puisi adalah kepada *raja berani* sebagai wakil roh orang mati minum air tapai. Dalam nyanyian *lemambang* memuji keberanian *raja berani* dengan berbagai perumpamaan yang sesuai dengan ciri-ciri seorang pahlawan berani. *Raja berani* diumpamakan seperti ular tedung yang sangat berbisa, harimau yang sangat garang dan serangga berbisa. Nyanyian juga dibuat untuk ai tapai dan mangkuk. Dipercayai air tapai tersebut mempunyai kuasa untuk mendatangkan kemudaratan kepada *raja berani* sekiranya dia tidak pernah membunuh musuh. Di sini juga *lemambang* akan bertanya *ensumbar* (gelaran) *raja berani*. Maka *raja berani* akan berdiri dan menyebut *ensumbar*, kemudian mengeluarkan parang daripada sarung. Parang diangkat ke atas kemudian mengigitnya.

Nyanyian diteruskan dengan *lemambang* dalam puisi menyuruh *bunsu burung* dan *bunsu antu* memberikan air tapai kepada *raja berani*. *Bunsu antu* yang memberikan ai tapai itu ialah *Ini Inan*. Secara simboliknya peranan *Ini Inan* diganti oleh *indu nyua*. Sebelum *indu nyua* memberikan air tapai untuk diminum oleh *raja berani*, *lemambang* terlebih dahulu memuji kebolehannya menenun dan menganyam. Kemudian mangkuk diberikan *lemambang* kepada *indu nyua*. *Indu nyua* menyambut mangkuk tersebut dengan menggunakan *pua kumbu*. *Raja berani* membuka kain yang membalut mangkuk kemudian menambah jumlah ai tapai. Selepas itu *indu nyua* mengangkat mangkuk ke mulut *raja berani*. Episod ini dinamakan *jalung nuntung*, iaitu simbolik kepada roh-roh orang mati minum air tapai. Di sinilah klimaks nyanyian puisi *timang*

jalung dan masa yang ditunggu oleh para hadirin. Selepas itu *lemambang* menyanyikan puisi *timang jalung* pada episod roh orang mati kembali semula ke *menua sebayan*.

Kemudian para *lemambang* pun masuk ke bilik *besai* dan memegang tempayan sambil menyanyikan rangkap mengembalikan *semangat lemambang*. Maka tamatlah persembahan puisi *timang jalung*, para *lemambang* pun duduk di bilik *besai*. Waktu pada masa ini kira-kira dalam pukul empat pagi. *Tuai bilik* menghidangkan makanan dan minuman. *Adat lemambang* pun diberikan *tuai bilik* kepada para *lemambang*. *Tuai bilik* juga memberikan sagu hati dalam bentuk wang kepada ketua *lemambang*. Jumlah sagu hati bergantung kepada kemurahan hati orang yang mengadakan *gawai antu* itu. Ketua *lemambang* akan membahagikan sagu hati tersebut apabila sampai di rumah panjang mereka.

Kesimpulannya, jelaslah bahawa puisi *timang jalung* mempunyai fungsi yang amat penting dalam sistem kepercayaan tradisional. Struktur puisi *timang jalung* adalah kompleks kerana mengandungi beribu-ribu perkataan dan dinyanyikan secara lisan dalam jangka masa yang panjang. Di samping itu juga, masyarakat tradisional menekan penggunaan bahasa sebagai satu seni kata-kata. Ia sebagai medium untuk berhubung dengan ‘kuasa’ di alam spiritual dalam upacara-upacara kepercayaan.

1.3 Pernyataan Masalah

Masyarakat Iban semakin ramai yang meninggalkan kepercayaan tradisional dan memeluk agama lain, terutamanya agama Kristian. Ini menyebabkan upacara ritual

dalam kepercayaan tradisi makin kurang diadakan kerana dianggap bertentangan dengan agama baru. Oleh yang sedemikian, puisi-puisi tradisional khususnya yang bercorak invokasi yang dinyanyikan dalam upacara ritual semakin kehilangan fungsi. Kehilangan fungsi puisi ini akan menyebabkan bilangan *lemambang* dan khalayak puisi tradisional yang kebanyakannya golongan tua semakin mengecil. Jadi, dapat dikatakan bahawa puisi yang dianggap sebagai ilmu kesusasteraan telah semakin menghilang dalam sistem hidup masyarakat Iban. Keadaan semakin rumit apabila puisi moden tidak berkembang. Masyarakat Iban sedang berdepan dengan masalah perkembangan bidang kesusasteraan, di mana puisi tradisional semakin menghilang sementara puisi moden pula tidak berkembang mengikut zaman.

Masalah dalam bidang kesusasteraan telah memberi kesan terhadap pengajaran mata pelajaran bahasa Iban dalam sistem pendidikan Malaysia. Mata pelajaran bahasa Iban telah diajar dari tahun satu ke tingkatan lima dan diajar pada peringkat ijazah di Institut Pendidikan Guru. Pengajaran mata pelajaran bahasa Iban di sekolah rendah dan menengah sudah tentu memerlukan pengetahuan dalam puisi tradisional dan moden terutamanya dalam pembelajaran dan pengajaran bidang seni bahasa. Kursus yang berkaitan dengan kesusasteraan di Institut Pendidikan Guru juga memerlukan puisi-puisi yang berkualiti untuk dipelajari. Tetapi malangnya kajian dalam bidang kesusasteraan dan penciptaan puisi-puisi moden tidak dapat memenuhi keperluan ini. Keadaan ini dirumitkan lagi dengan bentuk, isi dan gaya bahasa puisi tradisional yang sukar difahami. Seperti kata Otto Steinmayer (1999) bahawa puisi Iban menunjukkan kerumitan metrikal (*metrical complexities*) yang setakat ini belum ada yang telah membuat analisis. Masing (The Encyclopaedia of Iban Studies, 2001) pula menyatakan terdapat kerumitan untuk mengkategorikan bunyi, iaitu perbezaan skema rima yang

bersifat tidak sekata menyebabkan ia mustahil untuk dikategorikan. Kekurangan pengetahuan para guru dan pensyarah sedikit sebanyak telah menimbulkan kerumitan dan usaha memperkembangkan bahasa Iban.

1.4 Objektif Kajian

Secara umumnya kajian ini bertujuan untuk;

- i. Menyatakan bentuk dan isi puisi *timang jalung*.
- ii. Menganalisis watak dan perwatakan dalam puisi *timang jalung*.
- iii. Menjelaskan gaya bahasa dalam puisi *timang jalung*.

1.5 Soalan Kajian

Secara umumnya pengkaji ingin melihat tiga soalan pokok yang utama iaitu;

- i. Apakah bentuk dan isi puisi *timang jalung*?
- ii. Apakah watak dan perwatakan dalam puisi *timang jalung*?
- iii. Apakah gaya bahasa yang digunakan dalam puisi *timang jalung*?

1.6 Kepentingan Kajian

Kajian ini penting kerana ia akan memberi pemahaman yang terperinci tentang bentuk, isi dan gaya bahasa *timang jalung* dan umumnya puisi tradisional yang dianggap rumit

dan sukar untuk difahami. Dapatan kajian akan mendedahkan maklumat tentang struktur binaan puisi *timbang jalung* dijalin oleh kepelbagaian bunyi yang amat kompleks sifatnya. Kepelbagaian jenis bunyi dan pola akan dikenal pasti dan dibincangkan dengan komprehensif. Pengetahuan tentang struktur binaan terutamanya jalinan bunyi merupakan pengetahuan yang amat penting bagi seseorang yang ingin belajar tentang puisi tradisional Iban. Hasil kajian ini juga penting kerana dapat digunakan sebagai panduan untuk mengkaji puisi-puisi tradisional yang lain dan mencipta puisi moden.

1.7 Batasan Kajian

Untuk tujuan penyelidikan ini, pengkaji membataskan kajian kepada isi dan bentuk puisi *timbang jalung* dalam upacara *gawai antu*. Seterusnya kajian ini akan menganalisis watak dan perwatakan yang terdapat dalam puisi *timbang jalung*. Pengkaji juga akan menjelaskan gaya bahasa yang digunakan dalam puisi *timbang jalung*. Penyelidikan ini akan memberi tumpuan kepada persembahan nyanyian puisi *timbang jalung* yang dibuat oleh *lemambang* di daerah Betong, Sarawak. Lokasi kajian ialah di daerah Betong. Lokasi ini dipilih kerana terdapat rumah panjang yang baharu sahaja mengadakan *gawai antu* contohnya Rumah Panjang Maja, Nanga Padeh, Gensurai dan Nanga Ban. Di sini terdapat populasi kajian yang mempunyai pengetahuan dan pengalaman mengadakan perayaan *gawai antu*. Populasi ialah pelaku ritual dalam upacara *gawai antu* ialah *lemambang*. Pelaku ritual ini akan dijadikan informan.

1.8 Implikasi Kajian

Kajian ini akan mengangkat kedudukan puisi *timbang jalung* dan kesusasteraan Iban tradisional secara umumnya sebagai warisan yang tinggi nilai nya. Hasil kajian akan mendedahkan tentang kearifan *lemambang* menyimpan beribu-ribu kata dan disampaikan secara spontan dalam jangka waktu yang panjang. Kajian ini mampu menjadikan puisi *timbang jalung* sebagai salah satu sumber rujukan identiti masyarakat Iban. Seperti kata Taine (seperti dinyatakan dalam Siti Hawa, 1997) kesusasteraan tradisional digunakan untuk mengenal sifat kerohanian, kejiwaan, atau semangat serta sikap kehidupan yang dipusakai daripada nenek moyang masyarakat. Kajian ini juga akan menjadikan puisi *timbang jalung* tetap relevan dan hidup dalam pembinaan budaya masyarakat Iban. Menurut Braginsky (1994) kesusasteraan itu betul-betul hidup selagi sastera terus berdialog dengan generasi baharu yang berlainan sesama sendiri dalam cara hidup, cita-cita, pemikiran dan perasaan.

Kajian ini akan menggalakkan perkembangan bidang kesusasteraan Iban moden khususnya dalam bidang penulisan puisi. Hasil kajian dapat memberi pengetahuan tentang estetika bahasa Iban, yakni pilihan kata, susunan kata-kata, pembentukan kalimat, pengulangan bunyi dan sebagainya. Maklumat-maklumat tentang estetika ini dapat dijadikan panduan atau ilham kepada penulis generasi masa kini dan akan datang untuk mencipta karya sastera yang berkualiti. Oleh yang demikian kajian ini dapat meneruskan kesinambungan tradisi yang indah dan bermakna dalam dunia moden ini. Seperti yang dikatakan oleh Mohammad Haji Salleh (2000):

Keindahan asli ialah keindahan yang tulen yang datang dari sumber asal. Penyair dan pengarang wajib mendengar dan belajar daripada mereka (orang zaman dahulu kala), meniru dan mengikuti jejak langkah mereka dalam karya dan cara supaya keindahan itu terus dikekalkan dalam karya mereka yang akan gubah.(ms.113).

Kajian ini boleh dijadikan panduan untuk pengkaji memahami genre puisi-puisi tradisional yang lain dari aspek bentuk dan gaya bahasa. Kajian ini akan menambah pengetahuan bahasa Iban iaitu tentang perumpamaan, bahasa arkaik, bahasa kiasan, suku kata, bunyi vokal bunyi konsonan dan sebutan. Dapatan kajian juga akan memberikan pengetahuan dalam bidang antropologi iaitu tentang sistem kepercayaan dan kosmologi masyarakat Iban tradisional.

1.9 Definisi Operasional

Definisi yang digunakan oleh pengkaji untuk menjelaskan maksud istilah-istilah yang digunakan dalam kajian ini. Definisi ini penting untuk mengelakkan kekeliruan dan kekaburan terhadap sesuatu konsep.

1.9.1 Puisi Tradisional

Puisi tradisional ialah puisi yang wujud dalam tradisi lisan masyarakat Iban. Ia disimpan dalam ingatan dan disampaikan secara lisan.

1.9.2 *Timang Jalung*

Timang jalung ialah satu genre dalam puisi tradisional masyarakat Iban yang dipersembahkan oleh sekumpulan *lemambang* dalam upacara *gawai antu*. Dalam persembahan, *lemambang* menyanyikan puisi sambil membawa mangkuk yang berisi air tapai yang akan diminum oleh *raja berani*.

1.9.3 Bentuk

Bentuk ialah rangka atau corak yang menunjukkan organisasi bahagian-bahagian yang menstrukturkan puisi *timang jalung*. Bentuk juga merujuk kepada susun atur kata-kata dalam puisi yang membolehkannya disimpan dalam bentuk ingatan dan disampaikan secara lisan dalam jangka waktu yang panjang.

1.9.4 Isi

Isi ialah perkara atau idea yang terkandung dalam sesuatu baris, rangkap dan episod puisi *timang jalung*. Isi ini dinyatakan secara tersurat atau tersirat.

1.9.5 Watak dan Perwatakan

Watak ialah pelaku dalam puisi *timang jalung*. Ia merupakan manusia, *bunsu burung*

dan *bunsu antu*. Watak manusia dalam dua bentuk iaitu dalam teks puisi *timang jalung* dan pelaku ritual yang mengambil peranan watak manusia dalam teks. Perwatakan pula ialah sifat-sifat watak dari aspek tingkah laku, pembawaan dan kecenderungannya.

1.9.6 Gaya Bahasa

Gaya bahasa ialah cara atau ragam bahasa yang digunakan dalam puisi *timang jalung*. Penggunaan bahasa Iban dalam konteks tradisi lisan masyarakat Iban untuk memenuhi keperluan dalam kepercayaan tradisional.

Roh orang mati ialah semangat orang Iban yang telah meninggal dunia. Roh orang mati juga dinamakan sebagai *sebayan* atau *bunsu antu*. Roh orang mati ini tinggal di *menua sebayan* (alam kematian) di tebing sungai yang dinamakan sebagai *Batang Mandai*. Sekiranya roh orang mati ini belum *diperantu* (disempurnakan) melalui upacara *gawai antu*, maka roh orang mati ini tidak mempunyai rumah yang tetap. Oleh yang sedemikian roh orang mati ini akan berkeliaran dan kadang-kadang menumpang di rumah orang yang meninggal terlebih dahulu (Igai, 2017, ms.vi). Semasa upacara *gawai antu*, roh orang mati ini akan datang dari Batang Mandai ke rumah panjang yang merayakan upacara *gawai antu*. Roh orang mati datang dalam satu rombongan yang diketuai oleh *tuai sebayan* (ketua roh) iaitu Niram, Ini Inan, Ngerai, Sedalong, Bujang Langgah Lenggah, Indai Bilai, Dara Rambai Geruda dan Kedawa (Sandin, 1964).

Dalam puisi *timang jalung*, roh orang mati akan bertukar menjadi rama-rama apabila sampai di rumah panjang (Jantan dan Janang, 2004).

1.9.8 Alam Kematian

Alam kematian ialah alam yang dihuni oleh roh orang mati. Alam ini dinamakan sebagai *menua sebayan*. *Menua sebayan* berada di tempat yang dinamakan *Batang Mandai*. *Batang* pula bermaksud sungai. Dipercayai roh orang mati tinggal di rumah panjang di sepanjang tebing Batang Mandai.

1.9.9 Semangat

Semangat ialah semangat atau roh. Dalam kajian ini semangat merujuk kepada *semangat lemambang* yang menyanyikan puisi *timang jalung*, *raja berani*, *indu nyua*, dan *semangat* (roh) orang mati. Pada akhir nyanyian *lemambang* akan mengembalikan semangat orang mati ke alam kematian. Selepas itu baharulah *lemambang* menyanyikan rangkap puisi *timang jalung* untuk mengembalikan *semangat lemambang*, *raja berani* dan *indu nyua* ke dalam tempayan.

1.9.10 Bunsu Burung

Bunsu Burung ialah semangat burung. Ia dipercayai *bunsu burung* mendiami alam

kematian. Bunsu burung berperanan menjaga tempat di alam kematian seperti titian keagayatan yang dijaga oleh *Bunsu Bubut*. *Bunsu burung* juga berperanan sebagai penghantar sajian roh dari dunia kehidupan ke alam kematian seperti *Bunsu Indai Burung Raya*.

1.9.11 *Raja Berani*

Raja berani ialah orang lelaki yang memiliki keberanian dan telah membunuh musuh. *Raja berani* juga kadang-kadang disebut sebagai *bujang berani*. Pada masa dahulu *raja berani* adalah pahlawan yang mengetuai aktiviti mengayau yang telah membunuh ramai musuh (Sandin, 1972). Sekarang ini *raja berani* merupakan golongan askar yang telah membunuh musuh di medan pertempuran dan orang Iban yang telah membunuh orang. *Raja berani* merupakan pelaku ritual dalam upacara *gawai antu*. Dia berperanan meminum air tapai yang dinyanyikan oleh *lemambang* untuk mewakili roh orang mati.

1.9.12 *Indu Nyua*

Perempuan yang memberi *raja berani* minum air tapai dalam mangkuk yang dibawa oleh para *lemambang* sewaktu menyanyikan puisi *timang jalung*. *Indu nyua* ialah wakil pihak roh orang mati memberi minuman kepada *raja berani*. Perempuan ini dipilih daripada mereka yang menganyam bahan untuk roh orang mati semasa upacara menganyam. Perempuan ini hendaklah seseorang yang berkebolehan, memiliki sifat-sifat terpuji dan mempunyai kemahiran tinggi dalam kerja menenun (Sandin, 1972).

1.9.13 Ranyai

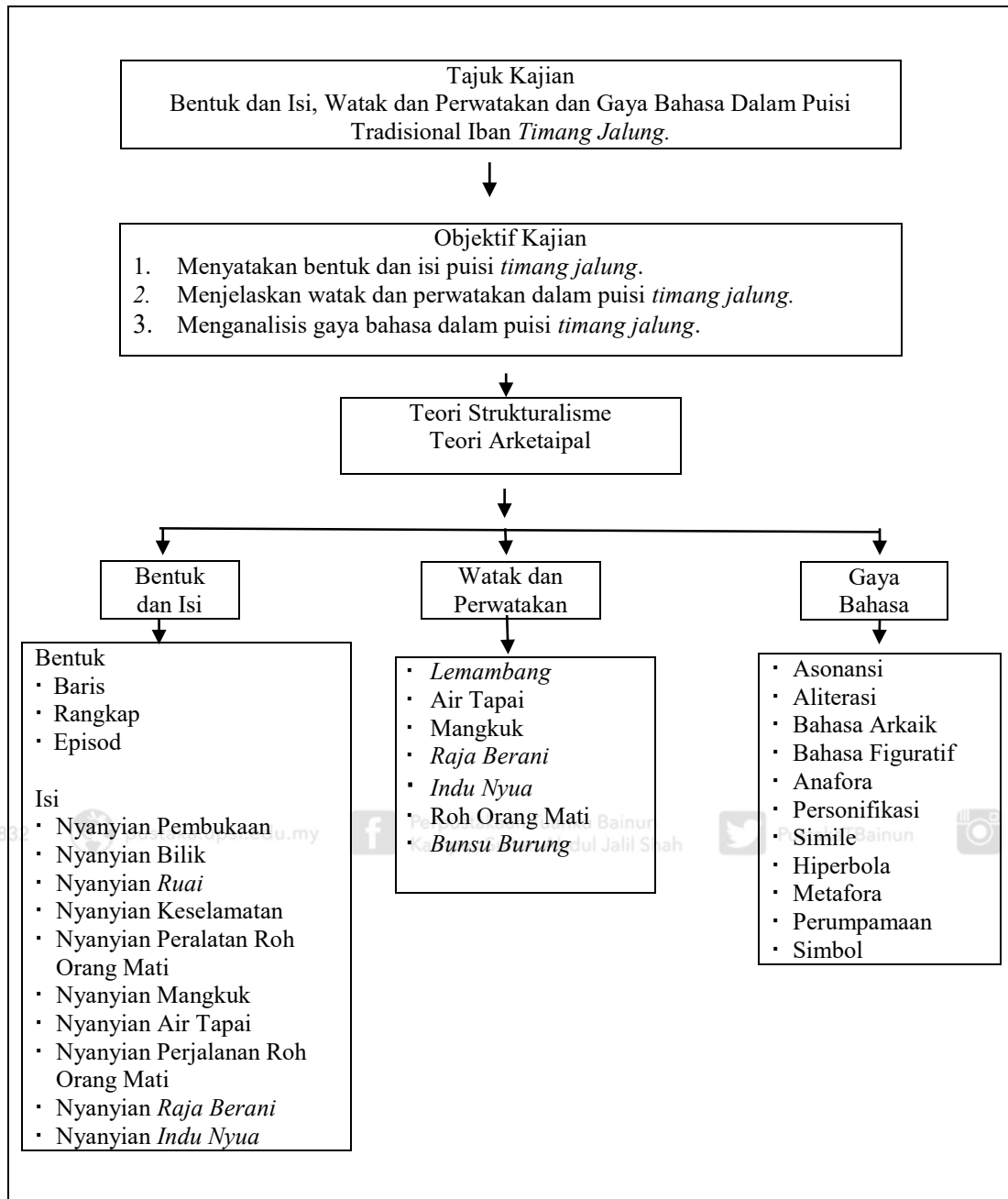
Pokok kayu yang tumbuh di *menua sebayan*. Dipercayai pokok ini mempunyai buah yang berupa tengkorak manusia, azimat, peralatan tembaga, dan tempayan. Pokok ini dikawal oleh binatang ganas dan ular bisa. Hanya roh *bujang berani* atau *raja berani* sahaja yang mampu memanjat dan mengambil buah nya. Buah tersebut akan dibawa roh orang mati ke dunia ini semasa mengunjungi *gawai antu* dan diberikan kepada ahli keluarga yang masih hidup sebagai azimat untuk mendapatkan kekayaan dan kesejahteraan hidup.

1.10 Kerangka Konseptual

Kerangka konseptual merujuk kepada satu set konsep yang berkaitan antara satu sama lain dalam cara yang logikal yang berhubung dengan satu-satu fenomena yang dikaji (Sabitha Marican, 51). Menurut Robson (seperti dalam Hamidah et al., 2015) “kerangka konseptual juga dikenali sebagai peta konsep, rajah intergratif, rajah sistem dan model konsep” (ms.34). Kerangka konseptual bagi kajian ini seperti yang digambarkan dalam rajah 1.1.

Rajah 1.1. Kerangka konseptual kajian

Dalam kajian ini, pengkaji mengaplikasikan teori strukturalisme untuk mengenal pasti struktur teks *timang jalung* yang dirakamkan daripada informan. Teori strukturalisme ini sesuai kerana puisi *timang jalung* mempunyai struktur binaan untuk membentuk satu teks. Analisis struktur dibuat berdasarkan aspek bentuk dan isi, watak dan perwatakan serta gaya bahasa yang terdapat dalam puisi *timang jalung*. Bentuk dan

isi akan dianalisis secara serentak kerana didapati dua aspek ini saling berkaitan. Bentuk puisi *timang jalung* akan dapat dilihat dengan mata kasar (visual) apabila perkataannya ditranskripsikan. Perkataan disusun kepada rangkap-rangkap berdasarkan rima akhir. Puisi *timang jalung* juga berbentuk naratif, rangkap-rangkap mengandungi struktur cerita, yakni terdapat permulaan, perkembangan dan pengakhiran. Aspek isi pula akan dianalisis berdasarkan fungsi puisi *timang jalung* dinyanyikan. Antara fungsi yang membentuk isi puisi *timang jalung* adalah fungsi memberi hormat, memuji dan menjemput roh orang mati.

Kajian ini juga mengaplikasikan teori arketaipal untuk mengenal pasti aspek isi, watak dan perwatakan dan gaya bahasa. Teori ini sesuai digunakan dalam kajian ini kerana puisi *timang jalung* bercorak keagamaan yang di dalamnya terdapat unsur-unsur mitos kepercayaan tradisional masyarakat Iban. Contoh isi *timang jalung* ialah pengisahan roh-roh orang daripada alam kematian datang ke rumah panjang orang yang mengadakan upacara *gawai antu*. Kisah-kisah ini merupakan mitos yang telah berlaku bermula daripada zaman dahulu kala dan dipercayai benar oleh masyarakat. Mitos yang berkait rapat dengan kepercayaan ini disimpan dalam lapisan bawah sedar dan telah diperturunkan dari generasi ke generasi. Dengan memahami mitos ini, maka pengkaji akan dapat menganalisis isi, watak dan gaya bahasa puisi *timang jalung*.

1.11 Penutup

Dalam bab ini telah dibincangkan tentang asal usul masyarakat Iban, kepercayaan, sistem masyarakat, upacara *gawai antu*, *lemambang* dan seterusnya puisi *timang*

jalung. Perbincangan tersebut adalah berdasarkan pandangan ahli antropologi dan penjelasan yang dibuat oleh nenek moyang masyarakat Iban sendiri. Selanjutnya dibincangkan tentang pernyataan masalah, objektif kajian, implikasi dan kepentingan kajian.

Bab ini merupakan asas bagi laporan kajian ini. Ia membincangkan latar belakang kajian dan menghuraikan masalah-masalah yang berkaitan dengan bidang kajian. Satu masalah kajian telah dipilih dan dihuraikan serta justifikasi pemilihan. Seterusnya penerangan terhadap tujuan kajian dan soalan kajian. Kemudian implikasi kajian dijelaskan, diikuti oleh batasan kajian, definisi operasional dan diakhiri dengan kerangka konseptual.